

Millennial celebrations of Poland's Christianization in Poznań – a page in the visual war history of Poland¹

In recent decades the 1966 millennial celebrations of Poland's Christianization have been the subject of intense studies conducted by historians². However, little attention has been paid to the role of the pieces of visual culture in the popularisation of the millennial ideas both by the Catholic Church and the state authorities. This study focuses on the subject only from the point of view of the celebrations in Poznań,³ and more specifically on the rivalry between the Church and the state that used paintings for that purpose. Information about the celebrations and fine arts projects in other cities and towns has been provided only to offer a context that allows better understanding of the dynamics of the rivalry.

Church celebrations of the millennial anniversary of the personal baptism of Mieszko I began on 3 May 1957 in Częstochowa with the Jasna Góra National Vows. The following nine years, i.e. the period of the Great Novena, was a period devoted to making those vows a reality. The Jubilee – “Te Deum of the

Milenium w Poznaniu – karta z dziejów wojen obrazowych w Polsce¹

Obchody milenijne w roku 1966 były w ostatnich dekadach przedmiotem intensywnych badań historyków². Mniej uwagi poświęcono jednak roli dzieł kultury wizualnej w propagowaniu milenijnych idei zarówno przez Kościół katolicki, jak i władze państwowe. Podejmując ten temat niniejsze studium jest poświęcone jedynie uroczystościom poznańskim³, a przy tym zaledwie zagadnieniu rywalizacji toczony przez obie strony za pomocą obrazów. Informacje o obchodach i realizacjach plastycznych w innych miejscowościach zostały włączone jako kontekst pozwalający lepiej zrozumieć dynamikę wspomnianej rywalizacji.

Kościelne uroczystości tysiąclecia chrztu Mieszka I rozpoczęło – 3 maja 1957 roku w Częstochowie – odnowienie Ślubów Jasnogórskich. Kolejne dziewięć lat, czyli okres Wielkiej Nowenny, przeznaczono na wprowadzenie tych przyrzeczeń w życie. Jubileusz, czyli „Te Deum Narodu”, zainaugurowała ceremonia odnowienia Obietnic Chrztu Świętego w katedrze

¹ I would like to thank Professor Konrad Białecki from Institute of History of the Adam Mickiewicz University in Poznań for the consultations regarding this text.

² Sources: *Obchody milenijne 1966 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1998; P. Raina, „Te Deum” narodu polskiego. *Obchody tysiąclecia chrztu Polski 1966/1967*, Olsztyn 1991; *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, study by P. Raina, Poznań 1995; *Tajne dokumenty państwo–Kościół 1960–1980*, Londyn 1996; *Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania Urzędu Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1996. Earlier studies: J. Tomziński ZP, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*, „Studia Claromontana” 2, 1982, pp. 5–45; *Zapomniany rok 1966. W XXX rocznicę obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski*, eds. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996; *Millennium polskie. Walka o rząd dusz*, ed. C. Wilanowski, Warszawa 2002; B. Noszczak, „Sacrum” czy „profanum”? – spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966), Warszawa 2002; *Milenium czy Tysiąclecie?*, ed. B. Noszczak, Warszawa 2006; *Milenium kontra Tysiąclecie – 1966*, eds. K. Białecki, S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2007.

³ On celebrations in Poznań: Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 212–215; S. Jankowiak, *Wielkopolska. Poznań*, in: *Milenium czy Tysiąclecie?* 2006 (fn. 2), pp. 323–327; M. Fąka, *Kościelne obchody milenijne w Archidiecezji Poznańskiej*, in: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007 (fn. 2), pp. 139–143; K. Białecki, *Obchody Milenium Chrztu Polski i Tysiąclecia Państwa Polskiego w Poznaniu w roku 1966*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, no. 1, pp. 227–249.

¹ Za konsultację niniejszego tekstu serdecznie dziękuję Panu Profesorowi dr. hab. Konradowi Białeckiemu z Instytutu Historii UAM.

² Źródła: *Obchody milenijne 1966 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1998; P. Raina, „Te Deum” narodu polskiego. *Obchody tysiąclecia chrztu Polski 1966/1967*, Olsztyn 1991; *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, oprac. P. Raina, Poznań 1995; *Tajne dokumenty państwo–Kościół 1960–1980*, Londyn 1996; *Uroczystości milenijne 1966 roku. Sprawozdania Urzędu Spraw Wewnętrznych*, Warszawa 1996. Ważniejsze opracowania: J. Tomziński ZP, *Jasnogórska Maryja w życiu i służbie ks. Kardynała Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski*, „Studia Claromontana” 2, 1982, s. 5–45; *Zapomniany rok 1966. W XXX rocznicę obchodów Tysiąclecia Chrztu Polski*, red. L. Mażewski, W. Turek, Gdańsk 1996; *Millennium polskie. Walka o rząd dusz*, red. C. Wilanowski, Warszawa 2002; B. Noszczak, „Sacrum” czy „profanum”? – spór o istotę obchodów Milenium polskiego (1949–1966), Warszawa 2002; *Milenium czy Tysiąclecie?*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006; *Milenium kontra Tysiąclecie – 1966*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2007.

³ Na temat obchodów poznańskich: Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 212–215; S. Jankowiak, *Wielkopolska. Poznań*, w: *Milenium czy Tysiąclecie?* 2006, jak przyp. 2, s. 323–327; M. Fąka, *Kościelne obchody milenijne w Archidiecezji Poznańskiej*, w: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007, jak przyp. 2, s. 139–143; K. Białecki, *Obchody Milenium Chrztu Polski i Tysiąclecia Państwa Polskiego w Poznaniu w roku 1966*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, nr 1, s. 227–249.

gnieźnieńskiej 9 kwietnia 1966 roku⁴. Główne uroczystości w Poznaniu, zarówno kościelne przed katedrą, jak i państwowe na placu Adama Mickiewicza, miały miejsce 17 kwietnia.

Działalność Kościoła katolickiego była intensywnie zwalczana przez władze komunistyczne. Ideologia marksizmu i leninizmu skazywała religię, stojącą na drodze postępu ku lepszej przyszłości, na zapomnienie⁵. Mające do tego doprowadzić represje wobec Kościoła w Polsce trwały nieprzerwanie do końca rządów Władysława Gomułki w 1970 roku. „Odwilż” w październiku 1956 nie przyniosła w stosunku władzy komunistycznej do Kościoła większych zmian, jakkolwiek komuniści nieco zmienili metody, zrezygnowali choćby z pewnych rozwiązań siłowych czy poszli na kompromis w sprawach dotyczących obsady stolic biskupich. Ustępstwom tym towarzyszyło urozmaicenie wachlarza działań antykościelnych (np. powoływanie kleryków do wojska czy zwiększenie nacisku fiskalnego na Kościół). Te pozorne gesty należy postrzegać jako działania taktyczne i przejściowe⁶. W roku poprzedzającym obchody jubileuszu pretekstem do zintensyfikowania walki z Kościołem stało się *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim* z 18 listopada 1965 roku, które zostało przez władze potępione za „postawę antynarodową i antysocjalistyczną sprzyjającą niemieckiemu rewizjonizmowi”. Zmasowany atak na autorów orędzia był bez wątpienia największą antyepiskopalną kampanią propagandową w całych dziejach PRL⁷. Jubileusz Chrztu Polski miały przyćmić proklamowane już w lutym 1958 roku, przygotowane z wielkim rozmachem, obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego⁸. W dotyczących ich uchwałach podjętych przez Radę Państwa (18 lutego 1958) i przez Sejm

Nation” – was inaugurated with a ceremonial renewal of Holy Baptism Vows in Gniezno cathedral on 9 April 1966⁴. The main celebrations in Poznań, both Church-organized in front of the cathedral, as well as state-organized in Adam Mickiewicz Square, took place on 17 April.

The communist authorities fought hard against the activities of the Catholic Church. The ideology of Marxism and Leninism rejected religion and perceived it as an obstacle that stood in the way of progress towards a better future⁵. Until the end of Władysław Gomułka's time in power, i.e. until 1970, the Church was a target of ceaseless repressions. The events of the Polish October 1956 did not bring any significant changes in terms of the attitude of the communist authorities towards the Church, although the communists slightly changed their methods, e.g. they gave up on certain violent behaviours or agreed to compromise with regard to the appointment of bishops. However, the concessions were accompanied by an array of anti-Church activities (e.g. calling up seminarists for military service and increasing the fiscal burden for the Church). Those ostensible gestures should be perceived as temporary and part of a set of tactics⁶. In the year preceding the jubilee a pretext to intensify the fight with the Church was found in *The Pastoral Letter of the Polish Bishops to their German Brothers* sent on 18 November 1956, which was condemned by the Communist authorities for its “anti-national and antisocialist attitude that was conducive to German revisionism”. The concerted attack on the authors of the letter was without a doubt the largest anti-episcopal propaganda campaign in the whole history of the Polish People's Republic.⁷ The anniversary of Poland's Baptism was to be overshadowed by a grand celebration of 1,000 years of the Polish State.⁸ Resolutions adopted by the Polish Council of State

⁴ Por. m.in. *Projekt obchodów*, w: Raina 1991, jak przyp. 2, s. 29–41; T. Krawczak, *Kalendarium obchodów milenijnych*, w: *Millennium polskie...* 2002, jak przyp. 2, s. 20–26; Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 75–111.

⁵ D. Thirlet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu*, Warszawa 2002, s. 110–126.

⁶ Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 163–178; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 157, 179.

⁷ Tekst *Orędzia* zob. *Kościół w PRL...* 1995, jak przyp. 2, t. 2, s. 356–364; J. Wnuk, *Finale soboru i Episkopat polski*, Warszawa 1996, s. 198; Noszczak, 2002, jak przyp. 2, s. 179–191; Żaryn 2003, jak przyp. 6, s. 185–218; idem, *Episkopat Polski w drodze do Orędzia (1945–1965)*, w: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009; idem, „*Katolicy koncesjonowani*” a recepcja *Orędzia biskupów w Polsce*, w: idem, *Kościół, naród, człowiek, czyli opowieść optymistyczna o Polakach w XX wieku*, Warszawa 2012, s. 171–187, 188–206.

⁸ Por. m.in. T. Krawczak, *Centralne władze partyjno-rządowe wobec Millennium*, w: *Millennium polskie...* 2002, jak przyp. 2, s. 9–19; Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 113–161; T. Krawczak, *Partyjno-państwowa koncepcja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, w: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007, jak przyp. 2, s. 58–83.

⁴ Cf. *Projekt obchodów*, in: Raina 1991 (fn. 2), pp. 29–41; T. Krawczak, *Kalendarium obchodów milenijnych*, in: *Millennium polskie...* 2002 (fn. 2), pp. 20–26; Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 75–111.

⁵ D. Thirlet, *Marks czy Maryja? Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu*, Warszawa 2002, pp. 110–126.

⁶ Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 163–178; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, pp. 157, 179.

⁷ Text of *Orędzie* see: *Kościół w PRL...* 1995 (fn. 2), v. 2, pp. 356–364; J. Wnuk, *Finale soboru i Episkopat polski*, Warszawa 1996, p. 198; Noszczak, 2002 (fn. 2), pp. 179–191; Żaryn 2003 (fn. 6), pp. 185–218; idem, *Episkopat Polski w drodze do Orędzia (1945–1965)*, in: *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek, prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, eds. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009; idem, “*Katolicy koncesjonowani*” a recepcja *Orędzia biskupów w Polsce*, in: idem, *Kościół, naród, człowiek, czyli opowieść optymistyczna o Polakach w XX wieku*, Warszawa 2012, pp. 171–187, 188–206.

⁸ Cf. T. Krawczak, *Centralne władze partyjno-rządowe wobec Millennium*, in: *Millennium polskie...* 2002 (fn. 2), pp. 9–19; Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 113–161; T. Krawczak, *Partyjno-państwowa koncepcja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego*, in: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007 (fn. 2), pp. 58–83.

1. Przejazd samochodu-kaplicy z kopią obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Obchody Milenium Chrztu Polski, Poznań, 16 IV 1966, fot. w zbiorach Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Oddział w Poznaniu, sygn. IPNBU-7-10-6-7

1. Carapel with the copy of the Black Madonna of Częstochowa painting. Celebrations of the Millennium of Polish Baptism, 16 Apr. 1966, photo from the collection of the Institute of National Remembrance, Division in Poznań, catalogue number IPN-BU-7-10-6-7

(18 February 1958) and the Sejm (25 February 1958) concerning the celebrations did not mention in any way the baptism of Mieszko I, which indicated that the intention was to organise only a lay ceremony. The resolution of the Polish Council of State expressed a belief that the celebrations of one thousand years of Polish statehood were going to be a great experience for the whole nation that would foster awareness of the nation's proud history and contribute to increasing the efforts put into building socialism.⁹ The Church's millennial programme was considered to be contrary to historical truth, anti-Communist and an insult to Poland's vital interests.¹⁰

The persecuted Church entrusted its fate to the Blessed Virgin Mary. The main theme of the Great Novena was a project that consisted in displaying one particular painting, which was a faithful copy of the Black Madonna of Częstochowa, in all parishes in Poland [fig. 1]. During a journey that was inaugurated

(25 lutego 1958) nie odniesiono się w żaden sposób do chrztu Mieszka I, co świadczyło o zamiarze organizowania uroczystości o charakterze wyłącznie świeckim. W uchwale Rady Państwa wyrażano przekonanie, że uroczystości poświęcone tysiącleciu państwowości polskiej staną się wielkim przeżyciem dla całego narodu, pogłębią świadomość chlubnego historycznego świadectwa i przyczynią się do wzmożenia wysiłków na rzecz dzieła budowania socjalizmu⁹. Kościelny program milenijny został uznany za sprzeczny z prawdą historyczną, antykomunistyczny i godzący w żywotne interesy Polski¹⁰.

Prześladowany Kościół zawierzył swój los Najświętszej Marii Pannie. Główną osią Wielkiej Nowenny był projekt nawiedzenia wszystkich polskich parafii przez jeden obraz, wierną kopię wizerunku jasnogórskiego [il. 1]. Podczas peregrynacji, zainaugurowanej 19 czerwca 1957 roku w Warszawie, obraz przewożono na platformie samochodowej do

⁹ Cf. *Rada Państwa obejmuje kierownictwo przygotowań jubileuszu. W latach 1960–1966 obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Trybuna Ludu” 1958, no. 53 (23 Feb.), p. 1; as in: Noszczak 2002 (fn. 2), p. 115.

¹⁰ Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 163–177; Krawczak 2007 (fn. 8), pp. 64–65.

⁹ Por. *Rada Państwa obejmuje kierownictwo przygotowań jubileuszu. W latach 1960–1966 obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego*, „Trybuna Ludu” 1958, nr 53 (23 II), s. 1; za: Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 115.

¹⁰ Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 163–177; Krawczak 2007, jak przyp. 8, s. 64–65.

kolejnych miast, w których odbywały się uroczystości kościelne¹¹. Komuniści próbowali dyskredytować znaczenie kultu maryjnego w obchodach milenijnych, m.in. wysyłając w roku 1963 do uczestników soboru watykańskiego tajny, przygotowany przez SB memoriał *Uwagi o niekorzystnych aspektach kultu Maryjnego w Polsce*¹². Rozpowszechniano przekonanie, że idea peregrynacji obrazu jasnogórskiego pociąga za sobą „wytworzenie klimatu nietolerancyjności”¹³. Samochód z obrazem był wielokrotnie zatrzymywany, nakazywano zmiany trasy przejazdu, aby dezorientować wiernych. W Krakowie 6 maja 1966 roku obraz został zatrzymany na trzy godziny, a 7 maja policja zaatakowała żegnające go osoby. Doszło do aresztowań. Wreszcie 20 czerwca w Liksajnach milicja uprowadziła samochód z obrazem i przetransportowała go do Warszawy. Przed oknem katedralnego prezbiterium, gdzie obraz został umieszczony, gromadziły się tysiące wiernych. Milicja zakłócała modły, prowokując starcia. 2 września pod Będzinem obraz ponownie „aresztowano” i pod eskortą odwieziono do Częstochowy, gdzie pozostawał – pilnowany przez MO – do 1972 roku¹⁴.

Mieszko i Dobrawa

Sercem kościelnych obchodów milenijnych w Poznaniu był Ostrów Tumski z katedrą odbudowaną w stylu gotyckim w roku 1956. Jako miejsce pierwszego polskiego biskupstwa i najprawdopodobniej, jak sądzono, przyjęcia chrztu przez Mieszka i jego dwór – Ostrów Tumski uznano za „kolebkę chrześcijaństwa w Polsce, skąd światło Chrystusowej wiary rozeszło się po Polsce”¹⁵. Na długo przed jubileuszem władze komunistyczne podjęły działania mające na celu osłabienie więzi tego tak szczególnego dla dziejów chrześcijaństwa w Polsce miejsca z miastem. Ostrów Tumski był skomunikowany z pozostałymi częściami Poznania mostem Chrobrego, prowadzącym od placu katedralnego na Chwaliszewo i w stronę ulicy

on 19 June 1957 in Warsaw, the painting was transported on a car platform to other cities where Church celebrations were organised.¹¹ The Communists tried to discredit Marian devotion by, for example, sending to the members of Vatican Council a confidential memorandum, prepared by the Polish Security Service in 1963, entitled *Remarks on negative aspects of Marian devotion in Poland*.¹² They attempted to popularise a view that the peregrination of the painting of Our Lady of Czestochowa contributed to the “creation of an atmosphere conducive to lack of tolerance”.¹³ The car with the painting was stopped multiple times and a number of orders were given to change the route to confuse the faithful. On 6 May 1966 in Cracow, the painting was detained for three hours, and on 7 May the police attacked people who had gathered to see the painting leave, making arrests. Finally, on 20 June in Liksajny the police hijacked the car with the painting and transported it to Warsaw. In front of the window of a Cathedral presbytery where the painting was placed, thousands of people gathered to see it. The police interrupted prayers and provoked scuffles. On 2 September near Będzin, the painting was “arrested” again and escorted to Częstochowa where it remained guarded by the police until 1972¹⁴.

Mieszko and Dobrawa

The heart of the Church millennial celebrations in Poznań was Ostrów Tumski with its cathedral reconstructed in the Gothic style in 1956. It was a seat of the first bishops in Poland and, probably, as was believed, the place where Mieszko I and his court were baptised – Ostrów Tumski was considered to be “the cradle of Christianity in Poland, wherefrom the light of Christ’s religion spread throughout Poland”.¹⁵ Long before the jubilee, the Communist authorities undertook to weaken the link between this special place in the history of Christianity and the

¹¹ Instytut Prymasowski w Choszczówce, *Komisja Milenijna Episkopatu Polski*, prot. nr 2, 16 I 1957, k. 20; por. J. Jełowicka, *Nawiedzenie polskich parafii przez kopię obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej*, „Studia Claromontana” 2, 1982, s. 91–107; Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 105–107; *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchownym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra 4–5 maja 2007 r.*, red. o. Z.J. Jabłoński OSPPE, Częstochowa 2007.

¹² S. Cenckiewicz, *Sprawa anty-maryjnego memoriału, czyli o tym, jak bezpieka „uczestniczyła” w Soborze Watykańskim II*, „Arcana” 2004, nr 55–56, s. 118.

¹³ P. Raina, *Jasnogórskie Śluby narodu polskiego*, Warszawa 2006, p. 74.

¹⁴ Na temat represji podjętych wobec obrazu jasnogórskiego zob. Krawczak 2007, jak przyp. 8, s. 79–80.

¹⁵ *List pasterski arcybiskupa poznańskiego Antoniego Baraniaka objaśniający przesłanie uroczystości poznańskich 1966 roku*; cyt. za: Fąka 2007, jak przyp. 3, s. 138–139.

¹¹ Instytut Prymasowski w Choszczówce, *Komisja Milenijna Episkopatu Polski*, report no. 2, 16 Jan. 1957, p. 20; cf. J. Jełowicka, *Nawiedzenie polskich parafii przez kopię obrazu Matki Bożej Jasnogórskiej*, „Studia Claromontana” 2, 1982, pp. 91–107; Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 105–107; *Peregrynacja wizerunku Matki Bożej Jasnogórskiej w duchownym krajobrazie Polski ku przyszłości (1957–2007). Ogólnopolskie Sympozjum Mariologiczno-Maryjne. Jasna Góra 4–5 maja 2007 r.*, ed. o. Z.J. Jabłoński OSPPE, Częstochowa 2007.

¹² S. Cenckiewicz, *Sprawa anty-maryjnego memoriału, czyli o tym, jak bezpieka „uczestniczyła” w Soborze Watykańskim II*, „Arcana” 2004, no. 55–56, p. 118.

¹³ P. Raina, *Jasnogórskie Śluby narodu polskiego*, Warszawa 2006, p. 74.

¹⁴ On the subject of the repressions against the image of Jasna Góra, see Krawczak 2007 (fn. 8), pp. 79–80.

¹⁵ *List pasterski arcybiskupa poznańskiego Antoniego Baraniaka objaśniający przesłanie uroczystości poznańskich 1966 roku*; as quoted in: Fąka 2007 (fn. 3), pp. 138–139.

2. Poznań, Most Chrobrego i Ostrów Tumski, lata 30. XX wieku, fot. w zbiorach Archiwum Instytutu Historii Sztuki UAM

2. Poznań, Bridge of Chrobry and Ostrów Tumski, 1930s, photo from the Archive of the Art History Institute of the Adam Mickiewicz University in Poznań

city. Ostrów Tumski was connected to other parts of Poznań via Chrobry bridge that led from the Cathedral square to Chwaliszewo district and in the direction of Garbary street [fig. 2]. Since 1956 the authorities had been considering “an alternative connection between Chwaliszewo – Ostrów Tumski – Śródka”, i.e. the construction of a new bridge that would cut through Ostrów Tumski and the gardens of the metropolitan curia with a wide road and leave the Cathedral on the side. The authorities referred to a project from 1931 and tried to justify the changes by saying that “the Warta river and the surrounding areas need to be engineered”, that “the population is growing”, “the traffic is more intense”, and that in the eastern part of the city there is industry “that could use the road”, as well as that “the new route would save drivers 2.5 km of road”. A proposal put forward by the municipal and regional conservators to move the planned road “to the south” of the Cathedral, even though such

Garbary [il. 2]. Od 1956 roku zaczęto rozpatrywać „alternatywne rozwiązanie ciągu komunikacyjnego Chwaliszewo – Ostrów Tumski – Śródka”, czyli budowę nowego mostu i przecięcie Ostrowa Tumskiego i znajdujących się tam ogrodów kurii metropolitalnej szeroką arterią, która pozostawiałaby katedrę na uboczu. Powoływano się na analogiczny projekt z 1931 roku, uzasadniając przebudowę potrzebą „uregulowania terenów nadwarciańskich i samej rzeki Warty”, „szybkim wzrostem ludności” i „motoryzacji” oraz lokalizacją przemysłu we wschodniej części miasta „na terenach ciążących do tej trasy” i koniecznością „likwidacji nadmiernych wydatków spowodowanych objazdem przeszło 2,5 km” do tych terenów. Nie uwzględniono propozycji zgłaszanych m.in. przez konserwatorów miejskiego i wojewódzkiego, by przesunąć trasę „na południe” od katedry, choć przewidywał to wspomniany projekt z 1931 roku, czy wręcz poprowadzić w innym miejscu. Intencja

3. Poznań, Most Chrobrego i Ostrów Tumski, lata 70. XX wieku, fot. w zbiorach Archiwum Instytutu Historii Sztuki UAM

3. Poznań, Bridge of Chrobry and Ostrów Tumski, 1970s, photo from the Archive of the Art History Institute of the Adam Mickiewicz University in Poznań

odcięcia katedry od głównego ciągu komunikacyjnego w kierunku Warszawy była w dyskusjach maskowana chęcią uzyskania nowego, atrakcyjnego widoku na katedrę przy wjeździe do miasta. W tym celu postulowano wyburzenie „kompleksu budynków przy rynku śródeckim”, „zasłaniających katedrę z perspektywy ulicy Warszawskiej”. Zachwalano, że nowy most Chrobrego, jako „niższy od poprzedniego, przedwojennego”, „nie przesłoni katedry”¹⁶ [il. 3]. Atrakcyjny widok budowli przedkładano nad integrację katedry

a route had been mentioned in the project from 1931, or to plan the road in a different place altogether, were not taken into account. The intention to cut off the Cathedral from the main road in the direction of Warsaw was masked during the discussions by an argument that the new road would offer an attractive view of the Cathedral for those travelling to Poznań. To achieve that it was proposed to demolish “a complex of buildings near Rynek Śródecki” that “obscured the Cathedral from Warszawska street”. The new Chrobry bridge was praised as it was supposed to be “lower than its pre-war predecessor” and that “it would not obscure the Cathedral”¹⁶ [fig. 3]. The

¹⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej jako: APP), A.B.-I. Protokoły z posiedzeń Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1956 r., PRN – P-Ń, sygn. 146, Protokół Nr 10/56 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 11 IV 1956. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany; APP, A.B.-I. Protokoły z posiedzeń Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1961 r., PRN – P-Ń, sygn. 1580, Protokół Nr 13/61 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 15 marca 1961. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany; APP, A.B.-I. Protokoły z posiedzeń Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1962 r., PRN – P-Ń, sygn. 1581, k. 82–85, Protokół Nr 6/62 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 23 marca 1962. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany.

¹⁶ State Archive in Poznań (hereinafter as: APP), A.B.-I. Protokoły z posiedzeń z Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1956 r., PRN – P-Ń, ref. 146, Protokół Nr 10/56 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 11 IV 1956. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany; APP, A.B.-I. Protokoły z posiedzeń z Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1961 r., PRN – P-Ń, ref. 1580, Protokół Nr 13/61 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 15 marca 1961. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany; APP, A.B.-I. Protokoły z posiedzeń Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1962 r., PRN – P-Ń, ref. 1581, k. 82–85,

attractive view of the building was deemed to be more important than its integration with the city, and the real link was supposed to be replaced by a *simulacrum*. A new accent on the city landscape, “towering above its roofs” was to be the Castle of Przemysł, which the authorities planned to reconstruct in connection “with the Millennium celebrations”. The castle was to be “modern” and only “allude” to the old shape, with only one tower to “imitate a genuinely old structure”. Realization of this concept would highlight the historical importance of lay power (from the point of view of the Communists) and at the same time would “enable a profound change – a modernization”,¹⁷ and would become a symbol of the Communist authorities’ civilizational ambitions.

A monument by Kazimierz Bieńkowski (1907–1993), located in the square in front of the Cathedral, commemorating the 1000th anniversary of the Baptism of Poland, was meant to remind people about the historical importance of Ostrów Tumski and the tight connection between Christianization and the beginnings of the Polish state which the authorities were so blatantly ignoring.¹⁸ The designs of the monument were presented in May 1965.¹⁹ It is possible that the monument was supposed to be ready that year, and certainly for the celebrations in April the following next year. Currently, as it does not exist in its original form, the monument consists of two rectangular granite blocks (150 cm high, 485 cm long, and 43 cm wide) – anymore – that are placed almost 20 m away from the Cathedral’s façade, parallel to the Cathedral and along the axis of its towers, and symmetrically with regard to the entrance. Figural decoration of the monument from the side of the church includes: on the southern block a scene depicting marriage of Dobrawa and Mieszko [fig. 4] and on the northern block a scene depicting the baptism of Mieszko and his court. From the west side, the decoration consists of busts of Polish rulers presented in horizontal order that was inspired by a series of paintings by Jan

z miastem, realna wież miała zostać wyparta przez *simulacrum*. Nowym, pożądanym przez władze akcentem w przestrzeni Poznania, „umieszczonym w panoramie ponad jego dachami”, miał się stać Zamek Przemysła, którego odbudowę zaplanowano „w związku z obchodami Milenium”. Zamierzano mu wszelako nadać formę „nowoczesną”, „aluzyjną” względem dawnego kształtu, z wieżą jedynie „imitującą zabytek”. Realizacja tej koncepcji akcentowałaby dobitnie historyczne znaczenie władzy świeckiej (z punktu widzenia komunistów) i zarazem, „umożliwiając daleko idącą zmianę – modernizację”¹⁷, stałaby się symbolem cywilizacyjnych ambicji władz komunistycznych.

O dziejowej, marginalizowanej przez władze, randze poznańskiego Ostrowa Tumskiego i o ścisłym związku chrystianizacji z dziejami polskiej państwowości przypominać miał wystawiony na placu przed katedrą pomnik Tysiąclecia Chrztu Polski autorstwa Kazimierza Bieńkowskiego (1907–1993)¹⁸. Jego projekty przedstawiono w maju 1965 roku¹⁹. Możliwe, że pomnik miał być gotowy jeszcze w tymże roku, a z pewnością na obchody w kwietniu roku następnego. Składa się obecnie – gdyż nie zachował się w pierwotnej formie – z dwóch granitowych, prostokątnych bloków (wys. 150 cm, dł. 485 cm, szer. 43 cm), które zostały umiejscowione w odległości niemal 20 m od fasady katedry, równoległe do niej i na osi jej wież, symetrycznie względem wejścia. Dekoracja figuralna pomnika od strony kościoła obejmuje: na bloku południowym scenę zaślubin Dobrawy i Mieszka [il. 4], a na bloku północnym scenę chrztu polańskiego władcy i jego dworu. Dekorację bloków od strony zachodniej tworzą uszeregowane horyzontalnie popiersia władców Polski, wzorowane na *Pocztach królów i książąt Polski* Jana Matejki. Na krótszych bokach, od strony wewnętrznej, znajdują się daty „966” i „1966”.

Zgodnie z tradycją europejskiego malarstwa historycznego główni bohaterowie zostali usytuowani w centrum, zaś pozostałe postaci są ku nim zwrócone. Semantykę scen podkreślają piony krzyży i pastorałów. W scenie zaślubin ujmują one reprezentujących wiarę chrześcijańską Dobrawę i biskupa Jordana, oddzielając zaś od nich Mieszka. Ten ostatni jest ukazany jako wkraczający w obszar wydzielonego sacrum dłońmi wyciągniętymi ku Dobrawie, która odpowiada

Protokół Nr 6/62 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 23 marca 1962. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany.

¹⁷ APP, A.B.-I. *Protokoły z posiedzeń Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1958 r.*, PRN – P-Ń, ref. 1577, Protokół Nr 38/58 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 15 IX 1958. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany.

¹⁸ More information about the history of the monument, its reconstruction and original form, as well as its multi-layered semantics, can be read in: M. Haake, “Chrzest narodu się nie skończył, on się tylko w 966 roku zaczął i trwa od tysiąca lat”. *Poznański Pomnik Tysiąclecia Chrztu Polski jako wizualizacja przewodniej idei kościelnych obchodów milenijnych* (in print).

¹⁹ Cf. Archiwum Konserwatora Zabytków Miasta Poznania, *Katedra*, v. 1. A 148: *Orzeczenia* (Decision no. 34/65, 9 Jul. 1965).

¹⁷ APP, A.B.-I. *Protokoły z posiedzeń Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej 1958 r.*, PRN – P-Ń, sygn. 1577, Protokół Nr 38/58 z posiedzenia Miejskiej Komisji Urbanistyczno-Architektonicznej z dnia 15 IX 1958. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu. Wydział Architektoniczno-Budowlany.

¹⁸ Szerzej na temat historii powstania, rekonstrukcji jego pierwotnej formy oraz wieloaspektowej semantyki zob. M. Haake, “Chrzest narodu się nie skończył, on się tylko w 966 roku zaczął i trwa od tysiąca lat”. *Poznański Pomnik Tysiąclecia Chrztu Polski jako wizualizacja przewodniej idei kościelnych obchodów milenijnych* (w druku).

¹⁹ Por. Archiwum Konserwatora Zabytków Miasta Poznania, *Katedra*, t. 1. A 148: *Orzeczenia* (Decyzja nr 34/65, 9 VII 1965).

4. Kazimierz Bieńkowski, *Zasłubiny Dobrawy i Mieszka I*, fragment *Pomnika Tysiąclecia Chrztu Polski*, 1966, Poznań – Ostrów Tumski, fot. Michał Haake

4. Kazimierz Bieńkowski, *Marriage of Dobrawa and Mieszko I*, fragment of *The Monument of the Millennium of the Baptism of Poland*, 1966, Poznań – Ostrów Tumski, photo: Michał Haake

mu analogicznym gestem. Wspólnie zbliżają dłonie ku krzyżowi zawieszonemu na łańcuchu na piersi biskupa, łącząc się więzami małżeńskimi pod znakiem Zbawienia.

Przedstawienie zaślubin Mieszka i Dobrawy należy rozumieć także jako polemiczną odpowiedź na wizerunek tych postaci na trzech okolicznościowych monetach zaprojektowanych w konkursie z lat 1956–1957, a wyemitowanych 25 lipca 1966²⁰. Mieszko i Dobrawa zostali bowiem na nich przedstawieni całkowicie poza kontekstem łączącego ich chrztu. Najszerzej znana była moneta według projektu Juliana Gosławskiego (emisja 190 tys. sztuk) ukazująca postaci stojące obok siebie i frontalnie do patrzącego [il. 5]. Umiejętne zespolenie figur ze sobą poprzez gest przeplecionych rąk, którymi wspólnie przytrzymują opartą o ziemię tarczę z orłem piastowskim, oraz łączący je optyczny rytm szat nadaje grupie zwartość i mocno osadza na podłożu, przekładając się na obraz trwałości i niewzruszoności ich wspólnego, politycznego projektu. Obecność orła piastowskiego na rewersie i orła z godła PRL (zalegalizowanego w 1952 roku i obo-

Matejko *Poczet królów i książąt Polski*. On the shorter, internal sides there are two dates: 966 and 1966.

In line with the European historical painting tradition, the main characters are in the centre, whereas other figures are facing them. Towering crosses and crosiers highlight the semantics of the scene. In the scene depicting the marriage, they surround Dobrawa and Bishop Jordan who represents the Christian faith, and keep Mieszko slightly away from the two figures. On the other hand, the Polish duke is presented heading in the direction of Dobrawa, with his hands stretched out towards the sacrum, and Dobrawa is presented making a similar gesture towards him. Their hands are reaching towards a cross hanging from the bishop's neck, and they are united in the sanctity of marriage under the sign of Salvation.

The fact that Mieszko and Dobrawa were presented during their wedding ceremony should be perceived as a polemic response to how those historical figures were presented on three anniversary coins that were designed as part of a competition held in 1956–1957 and struck on 25 July 1966.²⁰

²⁰ Na temat historii konkursu por. A. Fąk, *100 zł. „Mieszko i Dąbrowka” – historia najpiękniejszej monety okresu PRL*, <http://lodz.ptn.pl/mieszko-i-dabrowka> [dostęp: 1 2017].

²⁰ More about the history of the competition: cf. A. Fąk, *100 zł. „Mieszko i Dąbrowka” – historia najpiękniejszej monety okresu PRL*, <http://lodz.ptn.pl/mieszko-i-dabrowka> [accessed: Jan. 2017].

Mieszko and Dobrawa were presented on the coins completely outside the context of the baptism that joined them. The most widely known coin was designed by Julian Gosławski (190,000 coins minted) and depicted the characters frontally and standing next to each other [fig. 5]. Skilful presentation of the figures whose hands intertwine and who together hold a shield with a Piast eagle, as well as the optically coordinated rhythm of their robes, makes them appear solid and gives them a firm foothold, which translates into an image that speaks of the integrity and solidity of their common political project. The presence of the Piast eagle on the coin's reverse and the eagle from the Polish People's Republic (legalised in 1952 and officially used until 21 February 1990) on the obverse was one the many ways of attempting to shape the society's belief about the continuity of the Polish state. Coins minted according to the second design of Gosławski and according to the design of Waław Kowalik (15,000 coins with each design were struck) show profiles of the rulers' heads facing in one direction, which was a typical way of depicting communist revolution leaders [fig. 6]. The leaders are looking ahead into the future, the biggest achievement of which was to be the socialist state. On the other hand, in the monument commemorating the beginning of Christianity in Poland, Mieszko and Dobrawa are looking at the cross.²¹

The authorities' reaction to the showing of the discussed monument was immediate. During a state rally organized on 16 April 1966 in Gniezno at Stalingrad Heroes square, an event that was supposed to rival the Church celebrations, after the speech given by marshal Marian Spychalski, at 5 p.m. a foundation act was read to announce that a monument of Mieszko I and Bolesław Chrobry was going to be erected.²² However, it was not erected until 1978; the design was prepared by Józef Kopczyński and the form of the monument refers to another monument that is well-known to the people from the Wielkopolska region, namely a monument of the two rulers that can be found in the Golden Chapel and was designed by Christian Rauch in 1836–1837. However, the newer monument does not have a cross, and instead an inscription was put on it which reads "Mieszko I Bolesław Chrobry Founders of the Polish State" – such a presentation shifts the meaning and removes it from the idea of Baptism [fig. 7].

²¹ I decided not to describe the very important issue of differences between the styles of Bieńkowski and Gosławski.

²² This was in line with the Resolution dated 5 April 1966 made by the joined presidiums of the Voivode and Poznań Committee of the Front of National Unity regarding the erection of the monument to Mieszko I and Bolesław Chrobry in Gniezno.

5. Julian Boss-Gosławski, Moneta o nominale 100 złotych wybita z okazji obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (projekt 1957), fot. za: „Biuletyn Numizmatyczny” 2012, nr 1 (365), s. 293

5. Julian Boss-Gosławski, 100 zł coin minted to commemorate the celebrations of the Millennium of the Polish State (design from 1957), photo in: „Biuletyn Numizmatyczny” 2012, no. 1 (365), p. 293

6. Waław Kowalik, Moneta o nominale 100 złotych wybita z okazji obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego (projekt 1957), fot. za: „Biuletyn Numizmatyczny” 2012, nr 1 (365), s. 294

6. Waław Kowalik, 100 zł coin minted to commemorate the celebrations of the Millennium of the Polish State (design from 1957), photo in: „Biuletyn Numizmatyczny” 2012, no. 1 (365), p. 294

wiązującego do 21 lutego 1990) na awersie było jednym z wielu sposobów kształtowania w społeczeństwie przekonania o ciągłości politycznej państwa polskiego. Monety według drugiego projektu Gosławskiego oraz według projektu Waława Kowalika (obie wyemitowane w liczbie 15 tys. sztuk) ukazują profile głów władców zwróconych w jednym kierunku, aktualizując rozpowszechniony schemat przedstawień wodzów rewolucji komunistycznej [il. 6]. Władcy wpatrzeni są w przyszłość, której szczytowym osiągnięciem stało się państwo socjalistyczne. Na pomniku Tysiąclecia Chrztu Polski Mieszko i Dobrawa są natomiast wpatrzeni w krzyż²¹.

Reakcja władz na wystawienie omawianego pomnika była natychmiastowa. Na wiecu państwowym zorganizowanym 16 kwietnia 1966 roku w Gnieźnie na placu Bohaterów Stalingradu w konkurencji do uroczystości kościelnych, po przemówieniu marszałka Mariana Spychalskiego nastąpiło o godzinie siedemnastej odczytanie aktu erekcyjnego pomni-

²¹ Pomijam bardzo istotną kwestię różnic w stylistyce projektów Bieńkowskiego i Gosławskiego.

7a. Józef Kopczyński, *Pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego*, 1978, Gniezno, fot. Michał Haake

7a. Józef Kopczyński, *The Monument of Mieszko I and Bolesław Chrobry*, 1978, Gniezno, photo Michał Haake

ka Mieszka I i Bolesława Chrobrego²². Jakkolwiek został on wzniesiony dopiero w 1978 roku, według projektu Józefa Kopczyńskiego, jego forma wskazuje na intencję nawiązania do zakorzenionego w pamięci Wielkopolan pomnika obu władców ze Złotej Kaplicy, autorstwa Christiana Raucha z lat 1836–1837, i zarazem – poprzez usunięcie krzyża i umieszczenie inskrypcji „Mieszko I Bolesław Chrobry Twórcy Państwa Polskiego” – na chęć przemieszczenia sensu i oderwania go od idei Chrztu [il. 7].

Orzeł piastowski i granice PRL

Środkiem przeciwstawienia się komunistycznej propagandzie, jakże skromnym w stosunku do rozmachu inwestycji państwowych, była również deko-

²² Co było zgodne z Uchwałą z 5 IV 1966 podjętą przez połączone Prezydium Wojewódzkiego i Poznańskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu w sprawie budowy pomnika Mieszka I i Bolesława Chrobrego w Gnieźnie.

7b. Christian Rauch, *Pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego*, 1836–1837, Poznań, katedra, Złota Kaplica, fot. za: *Złota Kaplica*, <http://trakt.poznan.pl/pl/obiekty/katedra/zlota-kaplica/> [dostęp: 29 X 2017]

7b. Christian Rauch, *The Monument of Mieszko I and Bolesław Chrobry*, 1836–1837, Poznań cathedral, Golden Chapel, photo after: *Złota Kaplica*, <http://trakt.poznan.pl/pl/obiekty/katedra/zlota-kaplica/> [accessed: 29 Oct. 2017]

The Piast eagle and the limits of the Polish People's Republic

Another way to oppose the communist propaganda, a method that was quite modest compared to the large-scale investments of the state, was the decoration of the Poznań Cathedral façade prepared for the celebrations on 17 April 1966 [fig. 8]. At the western gable of the Cathedral the letter “M” was placed – a symbol of the Millennium, whereas at the top there was a text reading: “Te Deum Laudamus”. At the top of the western window a crown was put, and on either side a silhouette of an angel with a trumpet was placed, which was a reference to the decoration of the main altar. The copy of the Our Lady of Częstochowa painting was placed over the portal on the façade, on a base that imitated an altar as it was covered with a drapery divided into two parts – white at the top and blue at the bottom. The painting and its base were surrounded by a wooden construction,

8. Dekoracja fasady katedry w Poznaniu. Uroczystości Milenium Chrztu Polski, 17 IV 1966, fot. w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Poznaniu

8. Decoration of the Poznań Cathedral façade. Celebrations of the Millennium of Baptism in Poland, 17 Apr. 1966, photo from the collection of the Diocese Archive in Poznań

and it was viewed through a red frame going around it in the shape of the Polish borders from 1945. At the bottom of the frame, there were two white dates: “966” on the left and “1966” on the right, whereas on the left there was also an emblem with the Piast eagle. The painting was put against the background of a diagonally-draped white and red flag that visually brought together the emblem and the “1966” date. The wooden construction was decorated with a dense, green foliage which took on the shape of wreaths at the corners of the decoration. On the sides, the construction was flanked with two vertically presented Polish flags. On the south tower, there was a canvas with the lyrics of the song *Thee, O God, we praise* (*Te Deum Laudamus*).

The outline of the Polish borders from 1945 was not only information about the territory of the painting’s journey, as this was obvious and did not require a reminder. The decoration was a response to the attack by the state authorities on *The Pastoral Letter of*

racja fasady poznańskiej katedry przygotowana na uroczystości 17 kwietnia 1966 roku [il. 8]. Na zachodnim szczycie katedry umieszczono literę „M” – symbol Milenium, zaś u nasady szczytu napis „Te Deum Laudamus”. W zwieńczeniu okna zachodniego przymocowano koronę, a po jego bokach dwie figury dmących w trąby aniołów, których konturowe sylwety nawiązywały do dekoracji głównego ołtarza katedry. Kopię obrazu jasnogórskiego umieszczono nad portalem w fasadzie, na podstawie imitującej ołtarz: nakrytej draperią podzieloną na dwa pasma – u góry białe, u dołu niebieskie. Obraz wraz z podstawą został ujęty w przestrzenną drewnianą konstrukcję, a widoczny był poprzez wypełniającą jej front czerwoną ramę w kształcie konturu Polski w granicach z 1945 roku. U dołu tej ramy znajdowały się białe daty: po lewej „966”, po prawej „1966”, natomiast po lewej stronie u góry herb z wizerunkiem piastowskiego orła. Obraz prezentował się na tle rozpostartej ukośnie biało-czerwonej flagi, która optycznie łącz-

ła herb z datą „1966”. Drewniana konstrukcja była nakryta gęstym zielonym listowiem, uformowanym na skrajach w dwa wieńce. Po bokach flankowały ją wertykalne pasma polskich flag. Na wieży południowej rozpościerało się pionowo pasmo z tekstem pieśni *Ciebie Boga wystawiamy (Te Deum Laudamus)*.

Kontur Polski w granicach z roku 1945 nie stanowił jedynie informacji o obszarze, na jakim odbywała się peregrynacja, co było oczywiste i nie wymagało przypomnienia. Dekoracja była odpowiedzią na atak władz państwowych na wspomniane *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim*. Miało ono skłonić biskupów niemieckich, w większości niechętnych uznaniu rozstrzygnięć poczdamskich za ostateczne, do zmiany stanowiska i wzmocnić szanse na ustanowienie stałej administracji kościelnej na Ziemiach Zachodnich²³. Zorganizowanie we Wrocławiu we wrześniu 1965 roku uroczystości 20-lecia obecności Kościoła polskiego na Ziemiach Zachodnich i Północnych oraz treść orędzia poświadczały, że Episkopat Polski stał na stanowisku nienaruszalności ustalonego w Poczdamie porządku: „Dla naszej Ojczyzny, która wyszła z tego masowego mordowania (z II wojny światowej – M.H.) nie jako zwycięskie, lecz krańcowo wyczerpane państwo, jest to [granica zachodnia – M.H.] sprawa egzystencji (nie zaś kwestia większego »obszaru życiowego«)”²⁴. W odpowiedzi biskupów niemieckich (list z 18 listopada 1965 roku) zabrakło wyraźnego opowiedzenia się za ostatecznym charakterem polskiej granicy zachodniej. Dało to władzom – mimo jednoznacznego stanowiska polskich biskupów w sprawie statusu granic państwowych – asumpt do potępienia inicjatywy episkopatu jako „zdrady testamentu tych, którzy nigdy już nie zabiorą głosu w dyskusji polsko-niemieckiej” i uznania za „zbezczeszczenie pamięci pomordowanych 6 milionów obywateli polskich”²⁵.

Antyniemieckie stanowisko władz państwowych, wyeksponowane również w celu zdeprecjonowania społecznej rangi Kościoła po opublikowaniu *Orędzia*, zaznaczyło się czytelnie w oprawie uroczystości państwowych na placu Mickiewicza 17 kwietnia 1966 roku. Na elewacjach Zamku Cesarskiego, znajdującego się przy placu od strony wschodniej, traktowanego jako symbol niewątpliwie antypolskiej polityki niemieckiej z okresu zaborów, pojawił się m.in. plakat przypominający o zwycięstwie grunwaldzkim. Równie istotnym elementem włączającym bryłę zamku w ideologiczny przekaz było dokonanie jej artykulacji za pomocą pionowych pasm polskich flag, przypominających gotyckie oszkarpowanie. Ich sekwencja

the Polish Bishops to their German Brothers. The letter was intended to convince the German bishops, as most of them were opposed to the idea, to approve the Potsdam Agreements as final, to change their approach and to strengthen the chances to establish a permanent Church administration on the Recovered Territories.²³ The organization of the 20-year-anniversary celebrations of the Church's presence on the western and northern Recovered Territories and the content of the letter meant that the Polish Episcopate supported the integrity of the Potsdam Agreements: “For our Country that just recovered from a mass murder (WW2 – M .H.) not as a victorious, but an extremely devastated state, it [the western border – M .H.] is a matter of existence (and not merely an issue of a larger ‘living space’)”²⁴. The response of the German bishops (letter dated 18 November 1965) lacked definite support for the final character of the Polish western border. This gave the authorities – despite the unwavering approach of the Polish bishops regarding the status of the national borders – an opportunity to condemn the Episcopate's initiative which the authorities considered to be “a betrayal of the heritage of those people who will never have a say in the Polish-German discussion” and “an insult to the memory of the 6 million murdered Polish citizens”.²⁵

The anti-German approach of the national authorities, which was also highlighted to undermine the social importance of the Church after the publication of the *Letter*, was apparent during the state celebrations organised on 17 April 1966 in Mickiewicz square. The façade of the Imperial Castle, the east side of which is just next to the square, and which is a symbol of the German anti-Polish policy from the period of the partitions of Poland, was adorned with a poster that commemorated the Polish victory in the Battle of Grunwald. The equally important element that made the castle part of the ideological message was its new articulation by the vertical manner of Polish flags that bore a resemblance to a gothic buttress. The flags also adorned the neighbouring building where the Regional Committee of the Polish United Workers' Party had its seat. In that way, it was emphasised that the only authority that could represent the then-current Polish interest with respect to the German interest, which was presented as a continuation of a hostile policy, was the state authorities. At the same time, the structure of the flags blurred the distinction between the symbol of German authority and the symbol of Polish authority. It was an

²³ Żaryn 2003, jak przyp. 6, s. 234–241.

²⁴ *Listy pasterskie Episkopatu Polski*, Paris 1975, s. 834–836.

²⁵ Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 179–191; Żaryn 2003, jak przyp. 6, s. 185–218.

²³ Żaryn 2003 (fn. 6), pp. 234–241.

²⁴ *Listy pasterskie Episkopatu Polski*, Paris 1975, pp. 834–836.

²⁵ Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 179–191; Żaryn 2003 (fn. 6), pp. 185–218.

indication that when the communists seized power in Poland, they did away with the past of that territories marked with the confrontation with German element.²⁶ The anti-Church character of those decorations cannot be ignored.

In the plan for the programme of celebrations of the Millennium of the Polish State in Poznań in 1966 it was recommended to “oppose the ideological influences of the Polish priests” and “to present the struggle of the Polish nation with German pressure, which more than once in the 1,000 years of history was supported by the Church”.²⁷ The central motif in the mentioned poster commemorating the victory at the Battle of Grunwald displayed on the façade of the Imperial Castle was a shield with a white cross, lying and broken, which was not only a symbol of the military victory but also referred to the ideology of the defeated adversary. The Polish Church clergy, as it was present everywhere, was also considered to be part of the hostile ideology. An important element of the visual state propaganda that showed its anti-German and anti-Church character was the use of a motto in April 1966 in all of the cities and towns in the Poznań region which read “we forgive and we ask for forgiveness”, which was an ironic take on the idea expressed in the *Letter* of the bishops, together with copies of pictures showing mass executions from WW2 and a text which read “6,028,000 Poles – this we cannot forget”.²⁸

To fully comprehend the semantics of the decoration on the Poznań Cathedral one needs to remember that in January 1966 Gomułka admitted that the authors of the *Letter* “cannot be accused of having made concessions over borders” and that he directed the criticism towards the Millennium year that was just beginning. According to him, the *Letter* showed the intent of “opposing the 1,000-year anniversary of Christianity in Poland against People’s

objęła także sąsiadujący z zamkiem budynek Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Podkreślone zostało wyłączne prawo obecnych władz do reprezentowania polskich interesów wobec polityki niemieckiej, przedstawianej jako kontynuacja polityki zaborczej. Zarazem struktura z flag wymazywała dystynkcję między symbolem władzy niemieckiej i symbolem aktualnej władzy polskiej. Był to znak, że wraz z objęciem władzy w Polsce przez komunistów zdołano unieważnić przeszłość ziemi poznańskiej naznaczonej konfrontacją z żywiołem germańskim²⁶. Antykościelny charakter tej oprawy nie ulega wątpliwości.

W projekcie programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Wielkopolsce w 1966 roku zalecano w celu „przeciwdziałania wpływom ideologicznym polskiego kleru” „przedstawienie walki narodowości polskiej z naporem germańskim, sankcjonowanym niejednokrotnie w 1000-leciu przez kościół”²⁷. Centralnym motywem na wspomnianym plakacie, zawieszonym na Zamku Cesarskim i przypominającym o zwycięstwie grunwaldzkim, była leżąca i pęknięta biała tarcza z krzyżem, nie tylko odnosząca się do zwycięstwa militarnego, ale również wskazująca na ideologię wyznawaną przez stronę pokonaną. Za podległą tej ideologii – ze względu na powszechność Kościoła – miała zostać uznana także hierarchia Kościoła w Polsce. Istotnym elementem państwowej propagandy wizualnej współtworzącym jej antyniemiecki i antykościelny charakter było umieszczenie w kwietniu 1966 roku we wszystkich miastach województwa poznańskiego hasła „udzielamy przebaczenia i prosimy o przebaczenie”, ironicznie nawiązującego do idei *Orędzia* biskupów, oraz reprodukcji zdjęć masowych egzekucji z okresu II wojny światowej z towarzyszącym napisem „6 028 000 Polaków – tego zapomnieć nie wolno”²⁸.

Dla pełnego rozpoznania semantyki dekoracji na katedrze poznańskiej konieczne jest przypomnienie, że

²⁶ “We have returned to these ancient lands of ours thanks to the victory of the Soviet Union, Polish Army, and other allies over Hitler’s fascism. Thanks to the effort of the whole society these lands have been put to use and irrevocably merged with the body that is the Polish People’s Republic”; Resolution of the Polish People’s Republic Sejm on the preparations of the 1000th anniversary of the Polish State, dated 25 Feb. 1958, “Monitor Polski” 1958, no. 16 (15 Mar.), item. 98, quoted as in: K. Strykowski, *Koncepcja i przebieg Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie poznańskim w aktach Archiwum Państwowego w Poznaniu*, in: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007 (fn. 2), pp. 144–145. Subsequent anniversaries were accompanied by anti-German celebrations, for example a Grunwald Fund was established for development of the “Grunwald field” and Henryk Sienkiewicz’s novel *Krzyżacy* was adapted for the screen.

²⁷ APP, KW PZPR, catalogue number 1312, *Projekt programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Wielkopolsce w 1966*; as quoted in: Strykowski 2007 (fn. 26), p. 154.

²⁸ As quoted in: A. Choniawko, *Antymilenijny charakter obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Województwie Poznańskim*, in: *Millennium polskie...* 2002 (fn. 2), p. 33.

²⁶ „Powróciliśmy na prastare ziemie ojczyste dzięki zwycięstwu Związku Radzieckiego, Wojska Polskiego i innych sił sojuszniczych nad hitlerowskim faszyzmem. Wysiłkiem całego społeczeństwa ziemie te zostały zagospodarowane i nierozłącznie zespolone z organizmem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”; Uchwała Sejmu PRL w sprawie przygotowań Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego z 25 II 1958, „Monitor Polski” 1958, nr 16 (15 III), poz. 98, cyt. za: K. Strykowski, *Koncepcja i przebieg Tysiąclecia Państwa Polskiego w województwie poznańskim w aktach Archiwum Państwowego w Poznaniu*, w: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007, jak przyp. 2, s. 144–145. Lata obchodów owocowały wieloma inicjatywami i uroczystościami o antyniemieckim charakterze, m.in. utworzono Fundusz Grunwaldzki dla zagospodarowania „pola grunwaldzkiego” i podjęto ekranizację powieści Henryka Sienkiewicza *Krzyżacy*.

²⁷ APP, KW PZPR, sygn. 1312, *Projekt programu obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Wielkopolsce w 1966*; cyt. za: Strykowski 2007, jak przyp. 26, s. 154.

²⁸ Cyt. za: A. Choniawko, *Antymilenijny charakter obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Województwie Poznańskim*, w: *Millennium polskie...* 2002, jak przyp. 2, s. 33.

Gomułka w styczniu 1966 roku przyznał, że autorom *Orędzia* „nie można zarzucić, że robili koncesje graniczne”, i przeniósł krytykę na grunt rozpoczynającego się właśnie roku milenijnego. Dostrzegł w *Orędziu* „przebijającą” z całej jego treści wolę „przeciwstawienia 1000-lecia chrztu – Polsce Ludowej, [...] 1000-leciu państwa polskiego”²⁹. Jakkolwiek zatem dekoracja obramienia obrazu miała bez wątpienia przypominać, że „Episkopat Polski stoi na stanowisku nienaruszalności granic zachodnich Polski”³⁰, była przede wszystkim prezentacją stanowiska Kościoła w sporze z komunistyczną władzą o interpretację historii Polski i zarazem przejawem walki z fałszywymi „ikonami” władzy komunistycznej.

Wykorzystany w dekoracji katedry poznańskiej kontur Polski z 1945 roku oraz wizerunek orła piastowskiego pozwalają rozpatrywać jej sens w kontekście ikonografii opracowań uroczystości państwowych, w których motywy te również zajmowały wyróżnione miejsce. Podczas obchodów na placu Mickiewicza zgromadzone na trybunie władze kierowały do zebranych tłumów swoje przesłanie na tle metalowej konstrukcji utrzymującej potężne, kilkumetrowej wysokości, godło z orłem piastowskim. Ze względu na architektoniczną monumentalność konstrukcja ta zyskiwała charakter jednej z pierzei placu. Piastowski orzeł dumnie rozpościerał skrzydła naprzeciw poniemieckiego zamku. Orzeł piastowski wraz z konturem PRL stanowił również główny motyw logotypu Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej, fasadowej organizacji powołanej do życia w roku 1958 na potrzeby obchodów państwowych, działającej pod dyktando Wydziału Propagandy KC i Zespołu Wydziału Nauki KC³¹ [il. 9]. Logotyp OK FJN przedstawiał ujętego w kontur granic PRL orła piastowskiego, a nad nim napis: „1000-lecie Państwa Polskiego”. Znak ten zdobił m.in. ustanowioną w 1958 roku przez OK FJN Odznakę Tysiąclecia, którą wręczano także podczas milenijnych uroczystości w Poznaniu. W większym formacie odznaka (jako tzw. sztandarówka) była przyznawana zakładom pracy, szkołom czy zespołom ludowym. Motywem tym dekorowano także trybuny na wiecach partyjnych, m.in. w Krakowie 7 maja 1966 roku.

Rozmieszczenie elementów ikonografii w logo OK FJN skłania niżej podpisanego do interpretacji, że wpisanie orła piastowskiego w obręb konturu powojennej Polski miało definiować PRL jako kontynuatorkę polskiej państwowości. Ikonografia ta fałszowała rzeczywistość historyczną, sugerując tysiącletnią ciągłość państwa polskiego. W dekoracji kościelnej

Poland and 1,000 years of the existence of the Polish state”.²⁹ Despite the fact that the frame decoration around the Polish borders was supposed to remind people that “the Episcopate supports the integrity of Poland’s western borders”,³⁰ it first and foremost presented the Church’s standpoint in the conflict with the communist authorities with regard to the interpretation of Poland’s history, and at the same time a way to oppose the false “icons” of communist power.

The outline of Poland and the Piast eagle used in the decoration of the Poznań Cathedral allow us to ponder the meaning of such decoration in the context of iconographic decorations of state celebrations that highlighted the same motifs. During the celebrations in Mickiewicz square, the authorities gathered on a platform delivered their message to the crowds against a background consisting of a metal construction supporting a massive several-metre-high emblem with the Piast eagle. As the architectural construction was monumental, it made up one frontage on the square. The Piast eagle proudly spread its wings opposite the former German castle and, together with the outline of Poland, it also constituted the main motif of the Front of National Unity’s General Committee which was established in 1958 for the purpose of state celebrations, though its activity was dictated by the Propaganda Department and Scientific Team of the Central Committee³¹ [fig. 9]. The logo of the mentioned organisation presented the Piast eagle placed into a frame of the outline of Poland and the following inscription: “1,000 years of the Polish state”. This logo was also present on a Millennial Badge established in 1958 by the Front of National Unity’s General Committee and was used to decorate people during millennial celebrations in Poznań. In a larger format, namely as a banner, it was given to factories, schools and artistic folk groups. The motif was also used to decorate platforms during party rallies, for example in Cracow on 7 May 1966.

The way the elements of the iconography were placed in the logo of the Committee – the central position of the Piast eagle in the outline of post-war Poland, indicated that the Polish People’s Republic was an entity that was a continuation of the the Polish state. So, this iconography falsified the history suggesting the 1,000 years of continuity of the Polish state. On the other hand, in the Church’s decoration, the Piast eagle was placed outside the outline, emphasising the lack of continuity between the royal and communist versions of Poland. Also, the then contemporary date “1966” was placed outside the outline. The elements

²⁹ W. Gomułka, *Przemówienia. Lipiec 1964 – grudzień 1966*, Warszawa 1967, s. 404.

³⁰ *Listy pasterskie ... 1975*, jak przyp. 24, s. 416.

³¹ Krawczak 2007, jak przyp. 8, s. 59–62.

²⁹ W. Gomułka, *Przemówienia. Lipiec 1964 – grudzień 1966*, Warszawa 1967, p. 404.

³⁰ *Listy pasterskie ... 1975* (fn 24), p. 416.

³¹ Krawczak 2007 (fn. 8), pp. 59–62.

that brought together the past and present were the Polish flag and the painting of the Black Madonna of Częstochowa, highlighting the religious aspect. Those elements showcased the values that were present in Poland back then. The meaning of the Millennium was defined as the continuity of national and religious values, which were always present regardless of the state borders, i.e. independent of the political situation that is subject to change.³² The purpose of such decoration was to emphasise the presence of Christianity in a state which, from the beginning of its existence, was striving to, although until 1947 secretly, destroy the Catholic Church in Poland. During the millennial celebrations in churches, there were crowds of believers, and it could be seen that contrary to the obligatory, commanded presence during state and party rallies, people's presence in churches was voluntary and related to a personal need to express religious sentiments.³³ It is worth remembering that at the end of

9. *Materiały z sesji Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej z 14 stycznia 1966 r.*, fot. za: *Milenium czy Tysiąclecie*, red. B. Noszczak, Warszawa 2006, s. 48

9. *Materiały z sesji Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodowej z 14 stycznia 1966 r.*, photo in: *Milenium czy Tysiąclecie*, ed. B. Noszczak, Warszawa 2006, p. 48

natomiast orzeł piastowski znajdował się poza konturem PRL, co podkreśla brak ciągłości między Polską królewską a komunistyczną. Poza konturem tym znalazła się także odnosząca do współczesności data 1966. Elementem łączącym przeszłość z teraźniejszością była polska flaga i zespolony z nią znak kultu Bożego, które unaoczniały obecność reprezentowanych przez nie wartości także w obrębie obecnej Polski. Znaczenie tysiąclecia zostało określone jako trwanie wartości narodowo-religijnych niezależne od zmiennej sytuacji politycznej, przejawiającej się w tak czy inaczej uformowanej granicy państwowej³². Dekoracja miała podkreślać obecność chrześcijaństwa również w państwie, które od początku swego istnienia konsekwentnie dążyło – choć intencje tę do 1947 roku maskowało – do zniszczenia Kościoła katolickiego w Polsce. Jak pokazało uczestnictwo rzesz wiernych w milenijnych obchodach kościelnych, które – w przeciwieństwie do przymusowego, nakazywanego odgórnie udziału w wiecach partyjno-państwowych – było dobrowolne, wynikające z osobistego pragnienia wyrażenia uczuć religijnych³³, nie była to diagnoza na wyrost. Warto przypomnieć, że w końcu marca 1966 roku władze wymyśliły i po raz pierwszy wcieliły w życie „świecki chrzest”, czyli uroczyste nadanie imienia nowemu obywatelowi Poznania. Pierwszym dzieckiem, które dostało tego zaszczytu, był syn kpt. Józefa Pawłuszaka – Jerzy Przemysław. Ceremonia odbyła się w ratuszu, miała podniosły charakter, byli na niej obecni przedstawiciele Prezydium MRN i „honorowi

³² Analogiczną wymowę miała dekoracja podczas uroczystości w katedrze w Lubaczowie 22 i 23 X 1966. W tym wypadku konturowi Polski ramującemu obraz i napis „1000 lat” towarzyszyła inskrypcja „Ciebie Boga wysławiamy”, co wymownie odnosiło się do ciągłości kultu chrześcijańskiego, nie zaś do ciągłości Polski jako bytu politycznego.

³³ W raporcie Służby Bezpieczeństwa z państwowych uroczystości w Poznaniu z godziny dwunastej czytamy: „W punkcie kulminacyjnym manifestacji uczestniczyło ponad 150.000 mieszkańców m. Poznania i województwa poznańskiego. W momencie odznaczania woj. poznańskiego i miasta Poznania na placu pozostało ca. 100.000 osób. W chwili obecnej mimo przemówienia I sekretarza KW PZPR tow. Jana Szydłaka szeregi manifestantów w dalszym ciągu topnieją”; APP, *KW PZPR w Poznaniu*, 1314, Meldunek nr 9, s. 366; cyt. za: F. Leśniak, *Kulminacja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Wielkopolsce – rok 1966*, w: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007, jak przyp. 2, s. 163; por. T. Ceglarz, *Służba Bezpieczeństwa wobec obchodów Milenium Chrzty Polski w Poznaniu*, „Konika Miasta Poznania” 2016, nr 1, s. 210.

³² Decoration of the Cathedral in Lubaczów on 22 and 23 October 1966 had a similar meaning. In that case the outline of Poland, which constituted a frame for the painting and the “1,000 years” text, was accompanied by an inscription reading “Thee, oh God, we praise”, which was a clear reference to the continuity of Christian worship, and not to Poland’s continuity as a political entity.

³³ The report of the Security Service on the state celebrations in Poznań describes the situation at noon as follows: “During the culminating point of the demonstration there were over 150,000 people from Poznań and from the region of Poznań present. At

opiekuni” malca³⁴. Idea ta, mimo nagłośnienia, nie zyskała społecznej aprobaty. W roku 1966 odbył się jeszcze tylko jeden „świecki chrzest”.

Modlitewnik Anny Jagiellonki, św. Stanisław i herb Poznania

Również wystawy organizowane w Muzeum Narodowym w Poznaniu (MNP) z okazji uroczystości państwowych miały charakter konfrontacyjny wobec obchodów kościelnych. Pierwszą z nich była ekspozycja „Początki Państwa Polskiego” przygotowana wspólnie z Muzeum Archeologicznym jeszcze w roku 1960, najważniejszą zaś – wystawa „Skarby Kultury Narodowej” otwarta w kwietniu 1966 w Muzeum Sztuk Użytkowych – oddziale MNP na Górze Przemysła. Początkowo planowana jako wystawa „Skarby Wawelu”, została poszerzona o dzieła z kilku innych instytucji muzealnych. W sumie pokazano 46 obiektów związanych z władcami dawnej Polski i innymi znaczącymi postaciami jej historii. Ekspozycji towarzyszyło uroczyste sympozjum „Renesans zabytków 1000-lecia w Polsce Ludowej” z udziałem „wszystkich czołowych przedstawicieli muzealnictwa i ochrony zabytków w Polsce”. O propagandowym znaczeniu wystawy świadczy jej późniejsza prezentacja nie tylko w Warszawie, lecz także w Kanadzie i USA³⁵.

W objaśnieniu idei wystawy, przygotowanej przez Janusza Powidzkiego i Janusza Lehmana, czytamy:

Jest jakiś specyficzny patos historii w tym, że Wystawa Skarbów Kultury Narodowej znalazła swe miejsce właśnie tutaj. Blisko 700 lat temu, na tym wzgórzu Przemysł II książę wielkopolski wznosił swój zamek obronny. I kto wie, czy nie w nim właśnie zakiełkowała wielka myśl polityczna zjednoczenia Państwa Polskiego po okresie rozbitcia dzielnicowego – myśl przemieniona w czyn koronacji na króla Polski w r. 1295. Dawne dzieje tego zamku czekają jeszcze na swojego dziejopisę. Jego dzieje najnowsze zna dobrze nasze pokolenie. Pamięta, że w roku 1945 hitlerowska barbaria zmieniła go w stos ceglanych i kamiennych gruzów – i wie, że Budowniczości Polski Ludowej przywrócili go do życia, żeby służył na chwałę Kultury Polskiej, by świadczył wraz z wszystkimi zabytkami, o jej dawności, ciągłości i niezniszczalności [...]. Nasza wystawa chce przypomnieć społeczeństwu polskiemu niektóre wydarzenia

³⁴ M. Mrugańska-Banaszak, *Rok 1966 w Poznaniu, czyli o wydarzeniach, których nie pamiętałam*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, nr 1, s. 147–148.

³⁵ Muzeum Narodowe w Poznaniu w 1966 r. *Sprawozdanie*, „Studia Muzealne” 6, 1968, s. 199, 202–203; Z. Żygulski (jun.), *Wystawy „Skarbów z Polski” (Treasures from Poland) w Chicago, Filadelfii i Ottawie (1966–1967)*, „Muzealnictwo” 1970, nr 19, s. 40–48.

March 1966 the authorities came up with the idea of a “lay baptism”, i.e. a formal giving of a name to a new citizen of Poznań. The first child who had this privilege was a son of captain Józef Pawłuszak, called Jerzy Przemysław. The ceremony, attended by representatives of the Municipal Committee of the National Council and “guardians of honour” of the child, took place in the city hall and was quite formal.³⁴ However, the idea, despite the publicity, did not gain social approval. In 1966 there was only one more “lay baptism”.

The prayer book of Anna Jagiellon, Saint Stanislaus and the coat of arms of Poznań

Exhibitions organised by the National Museum in Poznań in connection with the state celebrations were also meant to be a confrontation with the Church-organized celebrations. The first exhibition was entitled “The beginnings of the Polish State” and was prepared jointly with the Archaeological Museum in 1960, but the most important exhibition was called “Treasures of the National Culture” opened in April 1966 in the Museum of Applied Arts, which was part of the National Museum and was located at Góra Przemysła in Poznań. Initially, it had been planned as “Treasures of the Wawel”, but a few more pieces were obtained from other museum institutions. Altogether 46 pieces related to rulers and other distinguished figures in Poland’s history were presented. The exhibition was accompanied by a formal symposium entitled “The renaissance of relics of the 1,000-year anniversary in People’s Poland” and was attended by “the most important representatives of museology and historical sites and relics protection in Poland”. Since the exhibition was important from the point of view of propaganda, it was presented not only in Warsaw but also in Canada and the USA.³⁵

The idea of the exhibition was explained as follows by Janusz Powiedzki and Janusz Lehmann:

There is a unique pathos of history in the fact the Exhibition of the National Culture Treasures is taking

the moment of awarding decorations there were only approx. 100,000 people left from Poznań and the region of Poznań. At the current time, despite the First Secretary of the Regional Committee of the Polish United Workers’ Party, Jan Szydlak, speaking the crowd continues to disperse”; APP, *KW PZPR w Poznaniu*, 1314, Report no. 9, p. 366; as quoted in: F. Leśniak, *Kulminacja obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w Wielkopolsce – rok 1966*, in: *Milenium kontra Tysiąclecie...* 2007, (fn 2), p. 163; cf. T. Ceglarsz, *Służba Bezpieczeństwa wobec obchodów Milenium Chrztu Polski w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, no. 1, p. 210.

³⁴ M. Mrugańska-Banaszak, *Rok 1966 w Poznaniu, czyli o wydarzeniach, których nie pamiętałam*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, no. 1, pp. 147–148.

³⁵ Muzeum Narodowe w Poznaniu w 1966 r. *Sprawozdanie*, „Studia Muzealne” 6, 1968, pp. 199, 202–203; Z. Żygulski (jun.),

place here. Nearly 700 years ago on this hill the Duke of the Wielkopolska region, Przemysł II, had his fortified castle built. And who knows, perhaps it was in that castle that the thought of unifying the fragmented Poland was born – a thought that turned into action when the king of Poland was coronated in 1295. The old history of this castle remains to be written, but its recent history is well known to our generation. The castle walls hold the memory of how in 1945 Hitler's barbaric army turned it into a pile of bricks and stones – but the castle knows that the Builders of People's Poland returned it to life for the glory of the Polish Culture and to be proof, along with other historical sites, of its antiquity, continuity, and indestructibility [...]. Our exhibition intends to remind society about some of the events and figures from Polish history – it desires to show the youth that Poland of the past, of which we are inheritors, was a country with rich culture. [...] In its character the exhibition refers to the tradition of exhibitions of the older days which displayed national mementoes. The items in the exhibition, or rather groups of items, are more of a signal or a symbol to help us remember, rather than explain historical facts and their role in cultural development.³⁶

The “Treasures of National Culture” exhibition was supposed to highlight the accomplishments of the communist authorities in defeating Hitler's army, as well as in supporting the historical continuity of Poland. It was also meant to strengthen the conviction that the Polish People's Republic is a crowning and proud achievement in Poland's history. Furthermore, according to the narrative of the exhibition, the communist state should by no means be associated with the Christian religion – the connections between the religion and the state institutions in the past were to be irrevocably invalidated. Information included in the catalogue that says: “the selection of items for the exhibition and its size are subject to the possibility of borrowing items from the greatest Polish museums”³⁷ is not true. The initial list of the works of art to be displayed included a prayer book of Anna Jagiellon.³⁸ Przemysław Michałowski, who at that time was the head of the National Museum in Poznań, was given permission by the head of Jagiellonian University Museum, Professor Karol Estreicher, to borrow the

nia i niektóre osobistości z historii Polski – pragnie pokazać młodzieży, że dawna Polska, której jesteśmy spadkobiercami, była krajem o bujnej kulturze. [...] W swoim charakterze wystawa nawiązuje do tradycji wystaw pamiątek narodowych dawnego typu. Eksponowane obiekty lub ich grupy raczej sygnalizują i symbolizują, przypominają, a nie wyjaśniają faktów historycznych i roli ich w rozwoju kulturalnym³⁶.

Wystawa „Skarby Kultury Narodowej” miała podkreślić zasługi władz komunistycznych zarówno w pokonaniu hitlerowskiego najeźdźcy, jak i dla podtrzymania historycznej ciągłości Polski. Miała także służyć ugruntowaniu przekonania, że PRL jest historią tej szczytowym i chwalebny etapem. Wszelako w świetle narracji wystawy państwo komunistów w żadnym razie nie powinno być kojarzone z religią chrześcijańską – jej związki z instytucjami władzy w przeszłości miały zostać nieodwołalnie unieważnione. Podana w katalogu informacja, że „dobór eksponatów i rozmiary wystawy zostały uwarunkowane możliwościami wypożyczenia z najwybitniejszych polskich zbiorów muzealnych”³⁷, nie odpowiada prawdzie. Na wstępnej liście przewidywanych do ekspozycji dzieł sztuki znajdował się modlitewnik Anny Jagiellonki³⁸. Pełniący wówczas funkcję dyrektora MNP Przemysław Michałowski, otrzymawszy zgodę na jego wypożyczenie od dyrektora Muzeum UJ prof. Karola Estreichera, poinformował Komendę Dzielnicową MO w Poznaniu o dacie przywozu i odwiezienia „Skarbów Wawelskich” oraz poprosił o „roztoczenie specjalnej nad nimi ochrony” ze względu na to, że „wymienione skarby stanowią bardzo dużą wartość materialną, a przede wszystkim wartość zabytkową”³⁹. Na wspomnianej liście pozycja 15, przypisana modlitewnikowi, jest jedyną zakreśloną ołówkiem, co może wskazywać na zainteresowanie nią ze strony poznańskiej delegatury Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, poddającego ścisłej kontroli działalność wystawienniczą MNP (z tekstami zaproszeń na wystawy włącznie)⁴⁰. Dość powiedzieć, że na omawianej wystawie modlitewnik Anny Jagiellonki nie został zaprezentowany. Ostatecznie żaden z przed-

Wystawy „Skarbów z Polski” (Treasures from Poland) w Chicago, Filadelfii i Ottawie (1966–1967), „Muzealnictwo” 1970, no. 19, pp. 40–48.

³⁶ Wystawa Skarbów Kultury Narodowej, exhibition catalogue, National Museum in Poznań, Przemysł Castle, 20 Apr. – 10 May 1966, Poznań 1966.

³⁷ Ibidem, p. 1.

³⁸ National Museum in Poznań Archive (hereinafter as: MNP), catalogue A. 3869, Konferencja-Symposium „Renesans Zabytków Tysiąclecia w Polsce”. Materiały, Ratusz w Poznaniu 20–22. 04. 1966, Dane orientacyjne dot. tzw. Wystawy Skarbów Wawelskich / nazwa umowna – robocza, poz. 15, p. 62.

³⁶ Wystawa Skarbów Kultury Narodowej, katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Zamek Przemysła, 20 IV – 10 V 1966, Poznań 1966.

³⁷ Ibidem, s. 1.

³⁸ Archiwum Muzeum Narodowego w Poznaniu (dalej jako: MNP), sygn. A. 3869, Konferencja-Symposium „Renesans Zabytków Tysiąclecia w Polsce”. Materiały, Ratusz w Poznaniu 20–22. 04. 1966, Dane orientacyjne dot. tzw. Wystawy Skarbów Wawelskich / nazwa umowna – robocza, poz. 15, k. 62.

³⁹ Pismo wystosowane przez Dyrektora MNP Przemysława Michałowskiego z dnia 31 marca 1966, w: Konferencja-Symposium..., jak przyp. 38, k. 25.

⁴⁰ Za tę informację dziękuję Panu Gerardowi Radeckiemu z Archiwum MNP.

stawionych eksponatów nie wskazywał na udział polskiego władcy w kulcie religijnym.

Propagandowy charakter miała także wystawa „Polskie malarstwo historyczne” (czerwiec–wrzesień 1966)⁴¹. Jej celem było zaprezentowanie „szerokim kręgom społeczeństwa kilkudziesięciu wybranych dzieł różnych twórców, które namalowane jeszcze w ubiegłym stuleciu »ku pocieszeniu serc« i dziś jeszcze spełniają doniosłą i ważną rolę”⁴². Ukazano przede wszystkim dzieje zmagania rycerstwa polskiego z najeźdźcami⁴³, koncentrując wszelako uwagę na wojnach z Niemcami. I jedynie obrazom dotyczącym tej tematyki poświęcono więcej uwagi we wstępie do katalogu. W dzieje batalii historycznych wpisana została zatem pośrednio także wojna z najeźdźcą hitlerowskim, w oczywisty sposób przywoływana w pamięci zwiedzających. Nieprzypadkowo spośród obrazów związanych z legendarnymi początkami polskiej historii wybrano *Śmierć Wandy* Aleksandra Lessera oraz *Oplakane apostolstwo* Wojciecha Gersona, w których, jak stwierdzano, „silnie brzmi nuta antygermańska”. Legendarna księżniczka Wanda – według licznych przekazów – nie chciała zostać żoną germańskiego władcy i przekazać panowania nad swoimi ziemiami w ręce niemieckie⁴⁴. Postać ta zarazem symbolizowała czasy, w których władza Słowian rozciągała się po rzekę Odrę. W wieku XIV ziemie te przeszły w ręce Czechów i Niemców. W roku 1966 obraz *Śmierć Wandy* miał przypominać o historycznych prawach do ziem zachodnich i granicy na Odrze i Nysie. Stał się pretekstem do zbudowania ideologicznej paraleli: tak jak Wanda nie chciała oddać swych ziem Niemcom, tak również Polska komunistów staje w obronie tych ziem, przeciwstawiając się rewizjonistycznym siłom w Republice Federalnej Niemiec, które kwestionują granicę na Odrze i Nysie. Obrazy Gersona i Lessera doskonale przy tym wpisywały się w propagowaną przez władze wizję początków państwowości polskiej niezależnych od przyjęcia chrześcijaństwa.

O agresji niemieckiej skierowanej przeciwko odradzającemu się państwu polskiemu przypominał obraz Gersona *Śmierć Przemysława*, z kolei o wojnach

book and he informed the District Police Station in Poznań about when the item was supposed to be delivered and transferred to the “Treasures of the Wawel”, and asked for “special protection” to be provided as the “treasures have great financial value, but more importantly, historical value”.³⁹ On the list, the prayer book was item number 15 and it is the only item circled with a pencil, which may suggest that the Main Office for the Control of the Press, Publications, and Public Performances, which closely controlled the exhibitions organized by the National Museum (also including invitations to the exhibitions), took an interest in it.⁴⁰ Eventually, the prayer book of Anna Jagiellon was not displayed during the exhibition. In the end, not a single item displayed would show a Polish ruler’s participation in religious worship.

The exhibition entitled “Polish historical painting” (June–September 1966) was also a form of propaganda.⁴¹ Its purpose was to present “to the vast masses of the society a few dozen works of art by different artists that were painted in the previous century to ‘lift the spirits’ and which, even today, still play a significant role”.⁴² The paintings focused on the struggle of the Polish knighthood with invaders⁴³ but mostly focused on wars with Germans. In the introduction to the catalogue, only those paintings were given more attention. The history of old battles was indirectly connected with the war against Hitler, so that the association could be immediate in the minds of the visitors. It was not accidental that from among the paintings that depict the legendary beginnings of the Polish state two were selected, namely *The death of Wanda* by Aleksander Lesser and *The Lamentable Apostolic Mission*, both of which present “a strong anti-German sentiment”. According to numerous sources, the legendary princess Wanda did not want to become the wife of a German ruler and give her land into German hands.⁴⁴ At the same time, Wanda was a symbol of the times when Slavic

³⁹ Pismo wystosowane przez Dyrektora MNP Przemysława Michałowskiego z dnia 31 marca 1966, in: *Konferencja-Symposium...* (fn. 38), p. 25.

⁴⁰ I would like to thank Mr Gerard Radecki from the MNP Archive for this information.

⁴¹ Other exhibitions organized by MNP as part of celebrations of the Millennium of the Polish State in 1966 included: “1,000 years of Polish music” (Oct.–Nov.); “1,000 years of the Polish coin” (Oct.–Dec.) and “1,000 years of Poznań” (Oct.–Nov.).

⁴² *Polskie malarstwo historyczne*, exhibition catalogue, study P. Michałowski, J. Lehmann, National Museum in Poznań, 11 Jun. – 11 Sept. 1966, Poznań 1966, p. 2.

⁴³ Wars with Turks – J. Brandt: *Bitwa pod Chocimiem*, *Husaria*; J. Matejko: *Sobieski pod Wiedniem* (skic olejny); H. Rodakowski: *Posłowie austriacy u Jana III*; F. Sarnecki: *Wjazd Jana III do Wiednia*. Wojny z Duńczykami i Szwedami – J. Brandt: *Czarniecki pod Koldyngą*; L. Kapliński: *Portret Stefana Czarnieckiego*; J. Suchodolski: *Śmierć Stefana Czarnieckiego*. Wojny z Rosją – J. Matejko: *Stańczyk*, *Batory pod Pskowem* (skic olejny).

⁴⁴ Cf. H. Widacka, *Mit o królowej Wandzie w grafice XVI–XIX wieku*, “Roczniki Biblioteczne” 2007, vol. 51, pp. 85–101.

⁴¹ Pozostałe wystawy zorganizowane w MNP w ramach obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego w roku 1966: „1000 lat muzyki polskiej” (X–XI); „Tysiąc lat monety polskiej” (X–XII) oraz „1000 lat Poznania” (X–XI).

⁴² *Polskie malarstwo historyczne*, katalog wystawy, oprac. P. Michałowski, J. Lehmann, Muzeum Narodowe w Poznaniu, 11 VI – 11 IX 1966, Poznań 1966, s. 2.

⁴³ Wojny z Turkami – J. Brandt: *Bitwa pod Chocimiem*, *Husaria*; J. Matejko: *Sobieski pod Wiedniem* (szkic olejny); H. Rodakowski: *Posłowie austriacy u Jana III*; F. Sarnecki: *Wjazd Jana III do Wiednia*. Wojny z Duńczykami i Szwedami – J. Brandt: *Czarniecki pod Koldyngą*; L. Kapliński: *Portret Stefana Czarnieckiego*; J. Suchodolski: *Śmierć Stefana Czarnieckiego*. Wojny z Rosją – J. Matejko: *Stańczyk*, *Batory pod Pskowem* (szkic olejny).

⁴⁴ Por. H. Widacka, *Mit o królowej Wandzie w grafice XVI–XIX wieku*, „Roczniki Biblioteczne” 2007, t. 51, s. 85–101.

rule spread all the way to the Odra river. In the 14th century, those lands were taken over by Czechs and Germans. In 1966 the *The death of Wanda* painting was meant to remind people about their historical right to the lands in the west and the border going along the Odra and Neisse rivers. It became a pretext to draw an ideological parallel: in a similar fashion to Wanda who refused to give land to Germans, communist Poland also defends those lands against revisionist forces in the Federal Republic of Germany that questioned the border along the Oder and Neisse. Gerson's and Lesser's paintings were the perfect choice for the vision representing the beginnings of the Polish state as independent from the adoption of Christianity.

The death of Przemysł, another painting by Gerson, reminded people about the German aggression directed towards the resurging Polish state, whereas *Konrad Wallenrod* (sketch) and *The Battle of Grunwald* by Matejko told the story of the wars with the Teutonic Order. The last painting was described as a "grand vision embodied in that moment of history showing an honourable fight of the nations for the independence of their own lands, the fight of the united forces of Poland, Lithuania, and Ruthenia against their common enemy – the Teutonic Order". It was mentioned that the artist decided to make "the nameless men representing the people" those that "captured the leader of the Teutonic Order".⁴⁵ By putting this painting by Matejko in the spotlight, the communist authorities wanted to be perceived as the inheritors to those representatives of the people in their work on "changing the order of things". In the catalogue, one could also read that "the power of [Matejko's] painting was so great that in the recent half century *The Battle of Grunwald* had been a symbol of the national struggle a few times".⁴⁶ In the context of a campaign against the Church for its *Pastoral Letter of the Polish Bishops to their German Brothers* and the alleged support for German revisionism, it can be assumed that the description of the exhibition suggested in 1966 that the picture may play such a role. In his speech delivered on 17 April 1966 in Mickiewicz square in Poznań, Władysław Gomułka accused the Church of "extending the hand of reconciliation" to "those same people that in 1939 tolled the bells to celebrate Hitler's victory in Poland and to announce Poland's funeral" and now "are reaching out their hands again for our lands".⁴⁷ The exhibition was

z Krzyżakami – Matejkowskie prace *Konrad Wallenrod* (szkic) oraz *Bitwa pod Grunwaldem*. Tę ostatnią kompozycję opisano jako „potężną wizję uosobioną w tym momencie dziejowym szlachetnej walki narodów o niezawisłość własnych ziem, walki zjednoczonych sił Polski, Litwy i Rusi, przeciwko wspólnemu wrogowi – Zakonowi Krzyżackiemu”. Wspomniano o „beziemiennych postaciach z ludu”, których artysta „obdarzył rolą pochwycenia wodza Krzyżaków”⁴⁵. Eksponując obraz Matejki, władza komunistyczna stawiała siebie w roli spadkobierczyni owych przedstawicieli ludu w dziele „odmiany porządku dziejów”. Z katalogu można się było także dowiedzieć, że „siła oddziaływania jego [Matejki] dzieła na społeczeństwo była tak wielka, że w ciągu ostatniego półwiecza *Bitwa pod Grunwaldem* jeszcze kilkakrotnie stawiała się narodowym symbolem walki”⁴⁶. W kontekście nagonki na Kościół za *List do biskupów niemieckich* za wspieranie niemieckiego rewizjonizmu można zasadnie uznać tę wzmiankę za sugestię, że również w 1966 roku obraz może ponownie spełnić tę rolę. Jeszcze w przemówieniu z 17 kwietnia 1966 roku wygłoszonym na placu Mickiewicza w Poznaniu Władysław Gomułka oskarżył Kościół, że „wyciągnął pojednawczą dłoń” do „tych samych ludzi, którzy we wrześniu 1939 roku bili w dzwony dla uczczenia hitlerowskiego zwycięstwa nad Polską, dzwonili na pogrzeb Polski”, a teraz „znowu po te [nasze – M.H.] ziemie wyciągających ręce”⁴⁷. Wystawa miała wykazać, że pełniona niegdyś przez zgromadzone obrazy rola „pokrzepiania serc” pozostała aktualna wobec zagrożenia ze strony niemieckiego rewizjonizmu. Pozwalała także zaprezentować władzę komunistyczną jako strażnika polskiej tradycji patriotycznej i niepodległościowej. Jest oczywiste, że w opisie *Bitwy pod Grunwaldem* nie pojawiła się wzmianka o patronującej wojskom polsko-litewskim figurze św. Stanisława.

Wystawa doskonale wpisywała się również w strategię władzy wypracowaną na potrzeby urządzonych z wielkim rozmachem w 1960 roku obchodów 550-lecia bitwy pod Grunwaldem, kiedy to Gomułka przestrzegał tysiące uczestników wielkiej manifestacji zgromadzonych 17 lipca na Polach Grunwaldzkich przed odradzaniem się sił imperializmu i militarizmu zachodniemieckiego („Wilcza natura imperializmu niemieckiego nie zmieniła się od czasów Urlicha von Jungingena do czasów Konrada Adenauera”), a „w

⁴⁵ The basis for such interpretation was a book by Mieczysław Porębski *Jana Matejki "Bitwa pod Grunwaldem"*, Warszawa 1953, pp. 14–15.

⁴⁶ *Polskie malarstwo historyczne...* 1966 (fn. 42), pp. 4–6.

⁴⁷ W. Gomułka, *Zespalamy siły narodu wokół ideałów socjalizmu, wolności i pokoju. Przemówienie na manifestacji w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966*; as quoted in: *Przemówienie Władysława Gomułki na pl. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, no. 1, pp. 265–266.

⁴⁵ Podstawy do takiej interpretacji dała książka Mieczysława Porębskiego *Jana Matejki "Bitwa pod Grunwaldem"*, Warszawa 1953, s. 14–15.

⁴⁶ *Polskie malarstwo historyczne...* 1966, jak przyp. 42, s. 4–6.

⁴⁷ W. Gomułka, *Zespalamy siły narodu wokół ideałów socjalizmu, wolności i pokoju. Przemówienie na manifestacji w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966*; cyt. za: *Przemówienie Władysława Gomułki na pl. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, nr 1, s. 265–266.

całym kraju odbyły się uroczystości pobrania ziemi z miejsc zroszonych krwią uczestników walk o wyzwolenie narodowe i społeczne, walk z najeżdżącą niemieckim w ciągu Tysiąclecia naszej państwowości”⁴⁸.

W środowisku muzealników poznańskich zrodziła się wszelako idea, aby w roku 1966 przypomnieć o związkach lokalnej władzy z chrześcijaństwem wystawą poświęconą herbowi miasta Poznania. O przygotowaniach do niej Urząd Bezpieczeństwa był informowany przez TW „69”. Według zachowanych dokumentów pod pseudonimem tym Służba Bezpieczeństwa zarejestrowała Wawrzyńca Kopczyńskiego, historyka sztuki zatrudnionego wówczas w Urzędzie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lesznie⁴⁹. W opiniach konfidenta – przekazywanych przez płk. MO Alojzego Cygańskiego wiceministrowi spraw wewnętrznych gen. Stanisławowi Filipiakowi – inicjatywa świadczyła o „konsolidacji skupionych w Muzeum Narodowym m. Poznania i Stowarzyszeniu Historyków Sztuki elementów prokterykalnych wywodzących się z byłych warstw ziemiańsko-arystokratycznych”. Wystawę – „lansowaną” przez reprezentującego poglądy „ultrakterykalne” zastępcę dyrektora Muzeum, Przemysława Michałowskiego, po którym „należało spodziewać się storpedowania świeckich wystaw, które mają być organizowane w Poznaniu w 1966 roku”, oraz przez „ob. Ruszczyńską Teresę” – informator opisał jako „powiązaną z katedrą poznańską” ze względu na obecność „w rysunku herbu m. Poznania dwóch apostołów”. Uznał ją też za „niedwuznaczną próbę uwypuklenia roli kościoła w rozwoju państwa polskiego” i zasugerował nieprzyjmowanie jej projektu „z politycznego punktu widzenia”⁵⁰. Można

meant to show that the paintings that “lifted our spirits” in the past can still do so again when we are facing the threat of German revisionism. It also allowed the communist authorities to be presented as guardians of the Polish tradition of patriotism and independence. Unsurprisingly, the description of *The Battle of Grunwald* failed to mention the figure-patron of the Polish-Lithuanian army, i.e. Saint Stanislaus.

The exhibition was also part of the authorities’ strategy outlined for the needs of the grand celebrations of the 550-year anniversary of the Battle of Grunwald in 1960, during which Gomułka warned thousands of demonstration participants gathered on 17 July on the Grunwald fields about the rebirth of West-German imperialism and militarism (“The wolfish nature of German imperialism has not changed from the times of Ulrich von Jungingen to the times of Konrad Adenauer”) and “in the whole country there were celebrations during which samples of the soil were collected from places stained with the blood of those who fought for national and social freedom, who fought against the German invader over the course of 1,000 years of our state”.⁴⁸

Among the employees of Poznań museums, an idea was born to remind people in 1966 about the connection between the local authorities and Christianity by means of an exhibition devoted to the coat of arms of Poznań city. The Political Police was informed about these plans by their agent going under the name “TW 69”. According to preserved documents, this name was assigned to Wawrzyniec Kopczyński, an art historian who was then employed at the Regional Historical Sites Preservation Office in Leszno.⁴⁹ In the opinions of the informer – given by the Police colonel Alojzy Cygański to the deputy minister of internal affairs, General Stanisław Filipiak – the initiative to organize the exhibition showed that “in the National Museum in Poznań, as well as in the Art Historians Society

⁴⁸ Por. Przemówienie na uroczystości 550 rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem wygłoszone na Polach Grunwaldzkich 17 VII 1960 r., w: W. Gomułka, *Przemówienia 1960*, Warszawa 1961, s. 279–285; *Wielkie uroczystości na Polach Grunwaldu*, „Trybuna Ludu” 1960, nr 98 (18 VII), s. 1; Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 134–137.

⁴⁹ Wawrzyniec Kopczyński (ur. 27 VII 1935 w Poznaniu) prowadził jako student historii sztuki na Uniwersytecie Poznańskim „wrogą działalność na odcinku młodzieżowym”. Zdekonspirowany, został pozyskany jako TW „69” 28 III 1958. 30 V 1979 został „wyeliminowany” – powodem było „przekształcenie w inną formę rozpracowania” w związku z jego przystąpieniem do PZPR. Teczka dokumentująca działalność TW „69” o numerze 37679 została zniszczona w dwóch ratach w grudniu 1989 w Lesznie; zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Oddział w Poznaniu (dalej jako IPN OP), *Kartoteka Ogólno-Informacyjna (KOI) Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Poznaniu* – karta E-14; *Dziennik Rejestracyjny WUSW*; *Protokół Brakowania Akt nr 17/89 z 14.12 1989 WUSW w Lesznie*; *Protokół Brakowania Akt nr 21/89 z dnia 28 12 1989 WUSW w Lesznie*.

⁵⁰ IPN OP, sygn. IPN Po 06/67/95, s. 7, 14, *Informacja nr 1 dot. aktualnej sytuacji w związku z uroczystościami milenijnymi po pionie wydziału I.N. z dnia 1.04.1966*; *Informacja nr 3 dot. aktualnej sytuacji w związku z uroczystościami milenijnymi po pionie III-cim. z dnia 4 kwietnia 1966 r.*; *Notatka informacyjna dot. sytuacji na terenie m. Poznania i województwa poznańskiego w związku z przygotowaniem do kterykalnych obchodów mille-*

⁴⁸ Cf. Przemówienie na uroczystości 550 rocznicy zwycięstwa pod Grunwaldem wygłoszone na Polach Grunwaldzkich 17 VII 1960 r., in: W. Gomułka, *Przemówienia 1960*, Warszawa 1961, pp. 279–285; *Wielkie uroczystości na Polach Grunwaldu*, „Trybuna Ludu” 1960, no. 98 (18 Jul.), p. 1; Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 134–137.

⁴⁹ Wawrzyniec Kopczyński (born on 27 Jul. 1935 in Poznań) while he was a student of art history at Poznań University was “involved in an activity hostile towards the state authorities among the youth”. Once he was exposed he was recruited as “TW 69” on 28 Mar. 1958. On 30 May 1979 he was “eliminated” – the reason for which was a “transformation into another form of exposure” in connection with his joining the Polish United Workers’ Party. The file, of number 37679, that documented the activity of “TW 69” was destroyed in two stages in December 1989 in Leszno; cf. Archive of the Institute of National Remembrance, division in Poznań (hereinafter as IPN OP) *Kartoteka Ogólno-Informacyjna (KOI) Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Poznaniu* – sheet E-14; *Dziennik Rejestracyjny WUSW*; *Protokół Brakowania Akt nr 17/89 z 14.12 1989 WUSW w Lesznie*; *Protokół Brakowania Akt nr 21/89 z dnia 28 12 1989 WUSW w Lesznie*.

there are pro-Church elements who are from the former gentry and aristocratic environment". The exhibition which was "promoted" by the deputy head of the Museum, Przemysław Michałowski, who had a strongly pro-Church attitude and who "was expected to thwart the lay exhibitions planned in Poznań for 1966", and Teresa Ruszczyńska, was "connected with the Poznań Cathedral" as in the "Poznań coat of arms there are two apostles". The informer also wrote that the exhibition was "an unambiguous attempt at emphasising the role of the Church in the development of the Polish state" and suggested that the idea of organising it should be rejected "from the political point of view".⁵⁰ One can assume that according to "TW 69" another controversial element in the Poznań city coat of arms was "the Polish eagle on a shield" in a religious context, because the eagle, a favourite symbol in the visual state propaganda of the millennial celebrations, is presented between the figures of two apostles. The said exhibition was not organised in the year of the jubilee.

Conclusion

The height of the state visual propaganda was a Millennial Parade organised in Warsaw on 22 July 1966 that was supposed to express "the patriotism of the party and the government, as well as their bond with the nation's history and culture".⁵¹ In the "history-related" part of the parade, there were people walking dressed as knights from Grunwald, hussars, soldiers of the Polish People's Army, and knights of King Chrobry. Marian Spychalski, the marshal of Poland, talked about "the 22nd anniversary of the victorious achievement that took place after ten centuries of our history, namely the establishment of a new, proud, people's country marching towards the socialist future".⁵² In the background of the march-

domniemywać, że według TW „69” rażące w herbie poznańskim było także umieszczenie w kontekście religijnym „orla polskiego na tarczy”, który widnieje pomiędzy figurami apostołów – symbolu poddanego szczególnej obróbce w państwowej wizualnej propagandzie w czasie obchodów milenijnych. Do wystawy w roku jubileuszowym nie doszło.

Zakończenie

Zwieńczeniem obrazowej propagandy państwowej była zorganizowana 22 lipca w Warszawie Parada Tysiąclecia, która miała na celu wykazanie „patriotyczności partii i rządu, jak i ich związania się z historią i kulturą narodu”⁵¹. W paradzie w ramach tzw. „rzutu historycznego” obok rycerzy spod Grunwaldu, husarii i oddziałów LWP maszerowali woje Chrobrego. W przemówieniu marszałek Polski Marian Spychalski mówił o „22 rocznicy zwycięskiego ukoronowania dziesięciu wieków naszej historii, utworzenia nowego, ludowego państwa idącego z rozmachem ku socjalistycznej przyszłości”⁵². W tle maszerujących widniał potężny transparent „Polska Ludowa ukoronowaniem tysiąclecia naszego państwa”. O „podwójnych urodzinach naszego państwa, tysięcznych i 22-ich” i „o orle piastowskim uformowanym z 35 bombowców II 28” informował komentator „Kroniki Filmowej” (31/66), która – wyświetlana w kinach przed seansami – rozpropagowała paradę.

W okresie głównych uroczystości roku 1966 sytuacja w sferze propagandy politycznej była wszelako bardziej skomplikowana, niż by to mogło wynikać z przywołanych przykładów. Przyjęło się traktować opracowany przez władze program obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego jako całkowicie opozycyjny wobec obchodów kościelnych. Intencja konfrontacji z Kościołem pozostaje bezsporna. Bez wątpienia wizja Polski związanej dziejowo z chrześcijaństwem starła się z wizją komunistów, w której wpływ Kościoła definiowano jako balast szkodliwy i wrogi polskiej państwowości. Warto wszakże przypomnieć, że nie kiedy indziej, jak w wystąpieniu podczas uroczystości w Poznaniu 17 kwietnia 1966 roku Władysław Gomułka mówił:

*nijnych z 7 kwietnia 1966. Skierowana do Wiceministra Spraw Wewnętrznych St. Filipiaka w Warszawie. Teresa Ruszczyńska (1918–1985), należąca do AK, współautorka książki *Poznań z 1953 roku*, była w latach 1954–1960 adiunktem w Instytucie Historii Kultury Materialnej PAN, a od 1954 do 1979 roku pracownikiem Muzeum Historii Miasta Poznania (Oddział MNP); zob. M. Warkoczewska, *Teresa Ruszczyńska 1918–1985. Wspomnienie pośmiertne*, „Studia Muzealne” 1992, t. 15, s. 259–260.*

⁵⁰ IPN OP, catalogue number IPN Po 06/67/95, p. 7, 14, *Informacja nr 1 dot. aktualnej sytuacji w związku z uroczystościami milenijnymi po pionie wydziału I.N. z dnia 1.04.1966; Informacja nr 3 dot. aktualnej sytuacji w związku z uroczystościami milenijnymi po pionie III-cim. z dnia 4 kwietnia 1966 r.; Notatka informacyjna dot. sytuacji na terenie m. Poznania i województwa poznańskiego w związku z przygotowaniami do klerikalnych obchodów milenijnych z 7 kwietnia 1966. Skierowana do Wiceministra Spraw Wewnętrznych St. Filipiaka w Warszawie. Teresa Ruszczyńska (1918–1985), member of the Home Army, co-author of the book *Poznań z 1953 roku*; in 1954–1960 she was lecturer at the PAN Institute of the History of Material Culture, and from 1954 to 1979 she worked at the Poznań History Museum (division of MNP); cf. M. Warkoczewska, *Teresa Ruszczyńska 1918–1985. Wspomnienie pośmiertne*, „Studia Muzealne” 1992, vol. 15, pp. 259–260.*

⁵¹ Archiwum Akt Nowych (hereinafter as: AAN), KC PZPR, *List Stefana Magrzyka z 21 III 1966*; as quoted in: Krawczak 2007 (fn. 8), p. 67.

⁵² T. Ruzikowski, *Mazowsze*, in: *Milenium czy Tysiąclecie?* 2006 (fn. 2), p. 234.

⁵¹ Archiwum Akt Nowych (dalej jako: AAN), KC PZPR, *List Stefana Magrzyka z 21 III 1966*; cyt. za: Krawczak 2007, jak przyp. 8, s. 67.

⁵² T. Ruzikowski, *Mazowsze*, w: *Milenium czy Tysiąclecie?* 2006, jak przyp. 2, s. 234.

10. Sztandar miasta Poznania, wykonany w 1966 roku z okazji obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, proj. Zbigniew Kaja, fot. za: *Herb miasta Poznania. Publikacja z okazji wystawy zorganizowanej w Starym Ratuszu*, oprac. J. Olejniczak, Muzeum Narodowe w Poznaniu – Oddział Historii Miasta Poznania, 15–31 XII 1967, Poznań 1967, s. 97

10. Banner of the city of Poznań – made in 1966 for the celebrations of the Millennium of the Polish State, designed by Zbigniew Kaja, photo in: *Herb miasta Poznania. Publikacja z okazji wystawy zorganizowanej w Starym Ratuszu*, study J. Olejniczak, National Museum in Poznań – Department of the History of Poznań City, 15–31 Dec. 1967, Poznań 1967, p. 97

Doceniamy w pełni znaczenie historyczne faktu chrztu Mieszka I. Był to w owych czasach akt doniosły, o wielkich konsekwencjach politycznych. Jednolita i uniwersalna religia, udzielająca sankcji sakralnej władzy monarchy, umocniła ówczesne państwo Piastów. Chrześcijaństwo, jako religia państwowa, służyło wówczas sprawie scalenia w jeden organizm państwowy mniejszych państw i związków plemiennych Wiślan, Polan, Ślęzan, Pomorzan, ułatwiało scentralizowanie i podporządkowanie całego kraju władzy królewskiej. Odbierało germańskiemu „Drang nach Osten” możliwość zagrabienia terytoriów słowiańskich pod pretekstem »nawracania« mieczem i ogniem zamieszkanych tu plemion.

Gomułka głosił, że to Kościół sprzeniewierzył się celom politycznym pierwszego chrześcijańskiego władcy, gdyż po pierwsze, wyciągnął pojednawczą dłoń do biskupów niemieckich – ludzi „znowu po te [nasze – M.H.] ziemie wyciągających ręce”, a po drugie, głosząc pokraczną, antynarodową ideę” Polski jako „tzw. przedmurza chrześcijaństwa”, „zane-gował wartość antyniemieckiego sojuszu ze Związkiem Radzieckim”, „gwarantującego nienaruszalność grani-

ing people, there was an enormous banner on which was written: “People’s Poland is the greatest achievement of our 1,000-year-old country”. The parade was popularized by a short documentary, “Kronika Filmowa” (31/66), screened before films at the cinemas – it discussed the “double jubilee of our state, i.e. the millennium and 22 years”, as well as showing “35 Ilyushin Il-28 jet bombers arranged in the shape of the Piast eagle”.

However, during the period of the main celebrations in 1966, the situation regarding political propaganda was much more complex than it might appear from the quoted examples. There is a tendency to view the programme for the state-organised celebrations of the Millennium of the Polish State to be in complete opposition to the Church-organized celebrations. Without a doubt, there was a desire for confrontation with the Church. Undoubtedly, the vision of Poland’s history intertwined with Christianity clashed with the vision represented by the communists in which the influence of the Church was presented as a burden that was both harmful and hostile for the Polish state. Nevertheless, it is worth mentioning that during the celebrations in Poznań on 17 April 1966 Władysław Gomułka said:

We fully appreciate the historical significance of Mieszko I’s baptism. At that time, it was an act of great meaning and great political consequences; a uniform and universal religion that consecrated the monarch’s power strengthened the Piast state back then. Christianity, as a state religion, was then used to merge a number of smaller states and tribes, such as the Vistulans, Polans, Silesians, and Pomeranians, into one state, as well as to allow centralisation of the whole state and make it subject to royal rule. This took away the opportunity of the German ‘Drang nach Osten’ to plunder the Slavic territories under the pretext of ‘converting’ with swords and fire the tribes that lived there.

Gomułka said that the Church had betrayed the original political intentions of the Christian ruler by, first, extending a hand of reconciliation to the German bishops – i.e. the people who “are reaching out their hands again for our lands”, and second, the Church was spreading a distorted, anti-national idea of “Poland as a bulwark of Christianity”, “neglected the significance of the anti-German alliance with the Soviet Union” that “guaranteed the integrity of Poland’s borders”, and was leading the nation “towards a new disaster”. “People’s government” – concluded the first secretary – “considers the public, religious celebrations of 1,000 years of Catholicism in Poland to be a normal thing. However, we shall not tolerate the idea of a ‘bulwark’ which is against

Polish interests and which is propagated by some of the Church's hierarchs, led by the episcopate leader".⁵³

So, in the jubilee year, the communist propaganda did not separate the development of the Polish state from the adoption of Christianity. It was the Church that supposedly wanted "to show the opposition of the beginnings of the centralized Polish state with the traditions of the beginning of Christianity" and did that under the leadership of Primate Wyszyński, "the irresponsible shepherd of the shepherds who fought with the people's state".⁵⁴ The evolution of the propaganda rhetoric explains why the authorities allowed the inclusion of the painting by Jan Matejko *The introduction of Christianity in Poland* in the exhibition opened in June 1966 at MNP entitled "Polish historical painting". Also, the authorities did not share the concerns of their informer, "TW 69", regarding Poznań's coat of arms. On the contrary, a banner was ordered to be made, and it was decorated by Władysław Gomułka during the celebrations on 17 April 1966 with the Medal of the Builders of People's Poland [fig. 10]. This event explains why a museum exhibition about the history of the coat of arms could not be organised in 1966. The decoration of the banner was undoubtedly meant to convince the people of Poznań about the special attention paid by the authorities to the city and to neutralise the memory of the tragic events that took place in June 1956. The exhibition devoted to the history of Poznań's coat of arms was opened in the following year, and then it must have been perceived as a continuation of the gesture made by the state authorities towards the coat of arms. Of course, the initial connection between the idea of the exhibition and the millennial celebrations was not mentioned in the exhibition catalogue.⁵⁵

Undoubtedly, the ideology behind the activities of the communist authorities in Poland after 1945 was in its nature and origins antireligious. The opinions voiced by Gomułka in his speech should not be treated as being in line with his outlook on the matters,⁵⁶ but rather as an element of the strategy adopted in 1966 in the light of the changing relations with the Church. The First Secretary of the Polish United Workers' Party did not want to see the events of the year 1953 re-

cy Polski", i wiedzie do „nowej katastrofy”. „Władza ludowa – konkludował I sekretarz – uważa za rzecz normalną religijne uroczystości publiczne dla uczczenia tysiąclecia katolicyzmu w Polsce. Nie będziemy jednak tolerować sprzecznej z interesami Polski idei »przedmurza«, którą uprawia część hierarchii kościelnej na czele z kierownikiem episkopatu”⁵³.

Komunistyczna propaganda w roku jubileuszowym nie oddzielała więc kształtowania się państwowości polskiej od przyjęcia chrześcijaństwa. Do „przeciwstawiania tradycji początków scentralizowanego Państwa Polskiego tradycjom początków chrześcijaństwa” miał za to dążyć Kościół pod wodzą prymasa Wyszyńskiego, tego „wojującego z państwem ludowym nieodpowiedzialnego pasterza pasterzy”⁵⁴. Ewolucja propagandowej retoryki całkowicie tłumaczy przyzwolenie na obecności obrazu Jana Matejki *Zaprowadzenie chrześcijaństwa w Polsce* na otwartej w czerwcu 1966 roku w MNP wystawie „Polskie malarstwo historyczne”. Władze nie podzieliły także obaw TW „69” przed propagowaniem herbu Poznania. Przeciwnie, zlecono wykonanie sztandaru z herbem miasta, który został udekorowany przez Władysława Gomułkę podczas uroczystości 17 kwietnia 1966 roku Orderem Budowniczych Polski Ludowej [il. 10]. Wydarzenie to pozwala wyjaśnić, dlaczego nie mogło dojść do muzealnej wystawy na temat jego historii w jubileuszowym roku 1966. Udekorowanie sztandaru miało bez wątpienia przekonać społeczność Poznania o szczególnej atencji władz dla ich miasta i przyczynić się do neutralizacji pamięci o tragicznych wypadach Poznańskiego Czerwca '56. Wystawę w MNP na temat herbu Poznania otwarto dopiero w roku następnym, kiedy to musiała być odbierana już tylko jako forma kontynuacji gestu, który wobec herbu uczyniła władza państwowa. O pierwotnym związku idei wystawy z obchodami milenijnymi w katalogu ekspozycji oczywiście nie mogło być mowy.⁵⁵

Bez wątpienia, ideologia na której opierały się działania władzy komunistycznej w Polsce po roku 1945, miała w swej istocie i na mocy swej proveniencji charakter antyreligijny. Opinii wyrażonych w przemówieniu Gomułki nie należy traktować jako zgodnych z jego światopoglądem⁵⁶, lecz jako element

⁵³ W. Gomułka, *Zespalamy siły narodu wokół ideałów socjalizmu, wolności i pokoju. Przemówienie na manifestacji w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966*; as quoted in: *Przemówienie Władysława Gomułki na pl. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, no. 1, pp. 265–266.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ *Herb miasta Poznania. Publikacja z okazji wystawy zorganizowanej w Starym Ratuszu*, oprac. J. Olejniczak, Muzeum Narodowe w Poznaniu – Oddział Historii Miasta Poznania, 15–31 Dec. 1967, Poznań 1967, s. 5–6.

⁵⁶ Perhaps in the future it will become possible to establish who was responsible for the way in which historical matters were presented in Gomułka's speech.

⁵³ W. Gomułka, *Zespalamy siły narodu wokół ideałów socjalizmu, wolności i pokoju. Przemówienie na manifestacji w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966*; cyt. za: *Przemówienie Władysława Gomułki na pl. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dniu 17 kwietnia 1966 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 2016, nr 1, s. 265–266.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ *Herb miasta Poznania. Publikacja z okazji wystawy zorganizowanej w Starym Ratuszu*, oprac. J. Olejniczak, Muzeum Narodowe w Poznaniu – Oddział Historii Miasta Poznania, 15–31 XII 1967, Poznań 1967, s. 5–6.

⁵⁶ Być może da się w przyszłości ustalić, kto był odpowiedzialny za sposób przedstawienia kwestii historycznych w referacie Gomułki.

strategii obranej w roku 1966 wraz ze zmieniającymi się relacjami w stosunkach władzy z Kościołem. I Sekretarz KC PZPR nie chciał powtórki z roku 1953, kiedy prymas został uwięziony przez komunistów. W odniesieniu do roku 1966 słuszne będzie wszelako stwierdzić, że podkreślana wówczas rozbieżność propagandy władzy w stosunku do działań Kościoła nie dotyczyła przeszłości Polski⁵⁷, lecz jej sytuacji obecnej, a przede wszystkim jej przyszłości. Gomułka przestrzegał Kościół, by ten „nie uważał, że sprawuje rząd dusz w narodzie”, gdyż „czasy te przeszły w bezpowrotną przeszłość i nigdy nie powrócą”, i żeby nie ludził się, iż zdoła się przeciwstawić „budowaniu przyszłości [...] Ojczyzny na niewzruszonym fundamencie socjalistycznego ustroju społecznego”⁵⁸.

Stosunek władz do peregrynującego po Polsce obrazu jasnogórskiego oraz sposób wykorzystania dzieł wizualnych przez obie strony konfliktu w obchodach milenijnych były kolejną odsłoną wojen prowadzonych przez Kościół katolicki z wrogimi mu siłami zarówno w obronie obrazów, jak i przeciw fałszywym wizerunkom. Dzieje tych zmagania miały wiele etapów. W okresie wojen religijnych w Europie XVI i XVII wieku zwalczano kult obrazów, usuwając je ze świątyń i niszcząc. Inny był stosunek do obrazów ideologów oświeceniowych, przygotowujących podłoże rewolucji francuskiej. Odrzucili oni bowiem argumenty zarówno ikonoklastów, jak i katolików. Negując istnienie Boga osobowego, za bezpodstawną uznali zarówno cześć wobec obrazów go przedstawiających, jak i ich negację, gdyż nie sposób obrazić bytów nieistniejących. Zaakceptowali zarazem obrazy jako przydatne w szerzeniu rewolucyjnej propagandy wśród niewykształconych mas i dopuścili cześć wizerunków nowych bogów – bogów rozumu⁵⁹. Tą drogą poszli komuniści, wykorzystując – także w trakcie obchodów milenijnych – rozmaite przedstawienia, w tym

peated as it was then that the communists interned the primate. As regards 1966, it is right to ascertain that at that time the highlighted denigration of the state propaganda with regard to the activities of the Church did not concern Poland's past,⁵⁷ but Poland's current situation, and first and foremost its future. Gomułka warned the Church “not to think that it can govern people's souls” because “those times are long gone and shall never come back”, and not to labour under the illusion that it can oppose the “building of the [...] Country's future on the firm foundations of the socialist system”.⁵⁸

The attitude of the authorities towards the peregrinations of the Black Madonna of Czestochowa painting and the way visual works were used by both sides of the conflict during the millennial celebrations were yet another example of the war fought by the Catholic Church with its adversaries, both with regard to the issue of defending the paintings, as well as against the use of false images. The history of this struggle was made up of many stages. During the religious wars in Europe in the 14th and 17th centuries the veneration of images was strongly opposed, and they were removed from temples and destroyed. The ideologists of the Enlightenment who were laying the groundwork for the French revolution had a different attitude towards paintings. They refuted the arguments of both iconoclasm and Catholicism. By denying the existence of a personified God, they considered as groundless both treating the paintings with reverence and repudiating them, since there was no way to offend a non-existent being. At the same time, they accepted paintings as useful in popularising revolutionary propaganda among the uneducated masses and allowed some images of the new gods – gods of reason – to be used.⁵⁹ The communists also decided to follow this reasoning during the millennial celebrations, as huge portraits and various depictions of the party leaders, who em-

⁵⁷ Tęzę tę potwierdza stanowisko Kościoła w sprawie zorganizowanych przez władze komunistyczne badań archeologicznych w katedrze poznańskiej. Ze względu na brak miejsca pomijam omówienie tego niezwykle ważnego zagadnienia. Na temat organizacji badań państwowych w okresie milenijnym: Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 29–75. Na temat znaczenia regotyżacji katedr w Wielkopolsce: S. Skibiński, „*Super fundamenta historiae spirituale extruere aedificium*” (św. Hieronim). Powojenna regotyżacja katedr w Gnieźnie i Poznaniu, w: *Oblicza mediewalizmu*, red. A. Dąbrowka, M. Michalski, Poznań 2013, s. 153–171.

⁵⁸ *Przemówienie Władysława Gomułki z 14 stycznia 1966 roku na forum Frontu Jedności Narodu*; cyt. za: Noszczak 2002, jak przyp. 2, s. 188; Gomułka, *Zespalamy siły narodu...* 2016, jak przyp. 53, s. 269.

⁵⁹ Por. H. Bredekamp, *Kunst als Medium sozialer Konflikte. Bilderkaempfe von der Späetantike bis zur Hussitenrevolution*, Frankfurt am Main 1975; D. Gamboni, *The Destruction of Art. Iconoclasm and Vandalism since French Revolution*, London 2007, s. 25–50; P. Krasny, *Figury obecności i nieobecności. Wprowadzenie do francuskiej dysputy o świętych obrazach i o roli sztuki w życiu Kościoła w epoce nowożytnej*, Kraków 2016, s. 211–230.

⁵⁷ This thesis is supported by the Church's stand on the archaeological research organised by the communist authorities in the Poznań cathedral. Due to limited space, I have decided not to discuss this important matter here. More about the state-organized research in the jubilee year: Noszczak 2002 (fn. 2), pp. 29–75. On the significance of Gothic reconstruction of cathedrals in the Wielkopolska region: Sz. Skibiński, “*Super fundamenta historiae spirituale extruere aedificium*” (św. Hieronim). Powojenna regotyżacja katedr w Gnieźnie i Poznaniu, in: *Oblicza mediewalizmu*, eds. A. Dąbrowka, M. Michalski, Poznań 2013, pp. 153–171.

⁵⁸ *Przemówienie Władysława Gomułki z 14 stycznia 1966 roku na forum Frontu Jedności Narodu*; as quoted in: Noszczak 2002 (fn. 2), p. 188; Gomułka, *Zespalamy siły narodu...* 2016 (fn. 3), p. 269.

⁵⁹ Cf. H. Bredekamp, *Kunst als Medium sozialer Konflikte. Bilderkaempfe von der Späetantike bis zur Hussitenrevolution*, Frankfurt am Main 1975; D. Gamboni, *The Destruction of Art. Iconoclasm and Vandalism since French Revolution*, London 2007, pp. 25–50; P. Krasny, *Figury obecności i nieobecności. Wprowadzenie do francuskiej dysputy o świętych obrazach i o roli sztuki w życiu Kościoła w epoce nowożytnej*, Kraków 2016, pp. 211–230.

bodied the priests of reason and progress, constituted a grand, visual background for the propaganda rallies and marches. The difference between the communists and their Enlightenment predecessors was that the latter had been convinced that the veneration of religious paintings was inevitably going to disappear, whereas the communists, who saw that these convictions were in vain, wanted to get rid of the veneration of religious paintings by force, and, hence, they brutally attacked the peregrination of the copy of the painting of the Black Madonna of Czestochowa in Poland.

Abstract

In 1966 the authorities of communist Poland celebrated the Millennium of the Polish State. The celebrations commenced at the beginning of the decade. Their purpose was to oppose the “ideological offence” of the Catholic Church that was, during the same time, celebrating the Millennium of Christianity in Poland. The conflict between the two parties, in which the communists did not refrain from physical repressions, also took on the character of a visual war. The way this war looked was heavily influenced by the accusations of the communists against the Polish clergy concerning pro-German and pro-revisionist sympathies evoked by *The Pastoral Letter of the Polish Bishops to their German Brothers* and their call for mutual forgiveness. This study focuses on the visual war in Poznań, with special attention paid to the decoration prepared for the main state-organised celebrations in Mickiewicz Square, Church celebrations near the Cathedral, and exhibitions devoted to the subject in the National Museum in Poznań. The conflict between the communists and the Polish episcopate was interpreted as another manifestation of the many centuries of struggle, including via visual representations, between the Catholic Church and its adversaries.

Keywords: Polish Millennium, visual wars, Poznań Cathedral of St Peter and St Paul

ogromne, tworzące wizualną oprawę propagandowych wieców i pochodów, portrety przywódców partyjnych uosabiających kapłanów rozumu i postępu. Różnica między komunistami a ich oświeceniowymi prekursorami polegała zaś na tym, że ci ostatni byli przekonani, że kult obrazów religijnych obumrze nieuchronnie, zaś komuniści, widząc zawodność tych przepowiedni, chcieli go wypłenić siłą, i dlatego celem ich brutalnych ataków stała się peregrynująca po Polsce kopia obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej.

Streszczenie

W 1966 roku władze komunistycznej Polski świętowały Tysiąclecie Państwa Polskiego. Obchody zaczęły się już na początku dekady. Miały one na celu przeciwdziałanie „ideologicznej ofensywie” Kościoła katolickiego, który równolegle obchodził Milenium Chrztu Polski. Konflikt między obiema stronami, w którym komuniści dopuszczali się nierzadko fizycznych represji, przybrał również charakter wojny obrazowej. Na jej oblicze ogromny wpływ wywarły oskarżenia kierowane przez komunistów pod adresem polskiego kleru o sympatie proniemieckie i rewizjonistyczne, wywołane *Orędziem biskupów polskich do biskupów niemieckich* i wezwaniem do wzajemnego przebaczenia win. W niniejszym studium prześledzona została poznańska odsłona wspomnianej wojny obrazowej, ze szczególnym uwzględnieniem dekoracji przygotowanych na główne uroczystości – państwowe na placu Mickiewicza, kościelne przez katedrą, oraz wystaw okolicznościowych w Muzeum Narodowym w Poznaniu. Ówczesny spór między komunistami a polskim episkopatem został zarazem zinterpretowany jako kolejny przejaw wielowiekowych zmagających, również obrazowych, między Kościołem katolickim a jego wrogami.

Słowa kluczowe: milenium polskie, wojny obrazowe, katedra pw. św. św. Piotra i Pawła w Poznaniu

dr hab. Michał Haake
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Instytut Historii Sztuki
al. Niepodległości 4, 61–874 Poznań
tel. +48 61 829 37 19
e-mail: haak@amu.edu.pl